

2010

Marjo Berendsen

1377746

Master Sen

Specialist Jonge Risico Kind

FJRD0202130

Begeleidster: Nelly Ehrismann

[TAAL TOTAAL]

['Taal creëert niet alleen, taal verandert, bevestigt en versterkt.']

Inhoud

Samenvatting.	4
Inleiding.	6
1 Aanleiding en probleemstelling	9
1.1 Het belang van taal	9
1.2 Het belang van motoriek	10
1.3 Doelstelling in het onderzoek	11
1.4 Doelstelling van het onderzoek	11
1.5 Huidige situatie en gewenste situatie	12
1.6 Probleemverkenning	12
2 Theoretische onderbouwing	13
2.1 Taalonderwijs	13
2.2 Geletterdheid.....	14
2.3 Visie op het taalonderwijs	15
2.4 Interactief taalonderwijs	16
2.5 Oplossingsgericht onderwijs	17
2.6 Het leren van kinderen	18
3 Inclusief- en passend onderwijs	21
4 Onderzoeksmethodologie	25
4.1 Vormgeving van het onderzoek.....	25
4.2 Data verzamelen	26
5 Data analyse en resultaten	29
5.1 Resultaten van de enquête	29

5.2	Open interview met Thea van Eijk-Looimans	31
5.3	Resultaten van de vragenlijst motoriek	32
5.4	Gebruik methode Schatkist en protocol leesproblemen en dyslexie	33
5.5	Leesvoorwaarde; het kennen van 16 letters	34
5.6	Mijn bezoek aan de Rennevoirt.....	35
6	Conclusies onderzoek.....	37
7	Mijn proces, evaluatie onderzoek en discussie	43
8	Dankwoord.....	49
9	Literatuurlijst.....	51
10	Bijlagen.....	55
10.1	Schema n.a.v. vragenlijst groep 3.....	56
10.2	Begrippenkader beginnende geletterdheid	58
10.3	De 15 stappen van Kids' Skills.....	59
10.4	Meervoudige intelligentie	60
10.5	Interactiemodel en de motorische ontwikkeling	61
10.6	Enquête beginnende geletterdheid	63
10.7	Open interview met Thea van Eijk-Looijmans.....	70
10.8	Verslag vragenlijst motoriek.....	72
10.9	Directe instructie en speciale leesbegeleiding	76
10.10	Bezoek Jenaplanschool Rennevoirt.....	77
10.11	Indeling klankkast	80
10.12	Stimulatie van de motoriek in de klas.....	83

Samenvatting.

Het onderzoek dat ik heb uitgevoerd gaat over beginnende geletterdheid. Taal is een belangrijk onderdeel voor de ontwikkeling van het kind en een goede taalontwikkeling geeft een betere kans op school (C. Ireland, 1998). De leerkrachten van de groepen 3 vinden het niveau van de kinderen aan het begin van het schooljaar te laag. Kinderen in groep 2 zouden meer moeten leren voordat ze overgaan naar groep 3. Bijvoorbeeld het kennen van 16 letters. Aan de andere kant moeten kleuters gewoon kleuter kunnen zijn. Ik wil graag weten wat voor kleuters belangrijk is. Daarbij wil ik kijken naar alle aspecten van een kind die bepalen hoe het leert en functioneert. De hoofdvraag in mijn onderzoek is dan ook: *“Hoe kan beginnende geletterdheid in de groepen 1 en 2 op een methodeonafhankelijke manier worden gestimuleerd, waarbij het kind in zijn geheel bekeken wordt?”*

Naast de hoofdvraag zie ik in de klassensituaties regelmatig kinderen met een taalprobleem. Vaak ook met een motorische achterstand. Dat wekte bij mij de vraag of er een link is tussen motoriek en beginnende geletterdheid.

Voor het onderzoek heb ik eerst een literatuurstudie gedaan. Hierbij heb ik gekeken naar hoe kinderen leren, de doelen beginnende geletterdheid en taalonderwijs. Kinderen leren op verschillende manieren. Daarbij kun je denken aan “Meervoudige Intelligentie”, maar ook aan een ongerichte, een reproductiegerichte, een betekenisgerichte en een toepassingsgerichte leerstijl.

De kerndoelen zijn voor beginnende geletterdheid het uitgangspunt. De methode “Schatkist” sluit daar bij aan. In het protocol “leesproblemen en dyslexie” wordt uitgegaan van interactief taalonderwijs. Hierbij zijn betekenisvol, sociaal en strategisch leren belangrijk.

Ik heb een enquête “beginnende geletterdheid” opgesteld voor de groepen 1 en 2 en een vragenlijst gemaakt voor de groepen 3. Daardoor kreeg ik een goed beeld van wat er op school wordt gedaan en waar verbeterpunten zitten. Tevens heb ik een vragenlijst gemaakt voor kindertherapiepraktijk “De Vlieger”. Deze vragenlijst is vooral gericht op de motoriek. Als resultaat kwam vooral naar voren dat de verminderde cognitieve ontwikkeling een negatieve invloed heeft op de motoriek. In

de verminderde taalontwikkeling zien ze vooral het missen van bewegingservaringen als oorzaak. De therapeuten van “De Vlieger” gaven aan dat het belangrijk is dat kinderen de motorische grondvormen moeten leren (onder andere rollen, gooien, duikelen en springen) en lateralisatie is belangrijk voor het leren schrijven. In het open interview met Thea van Eijk-Looimans heb ik bevestiging gevonden dat motoriek van groot belang is.

Het blijkt dat motorisch handelen een eerste aanzet is tot mentale ontwikkeling. Het leren/ervaren via de zintuigen wordt verwerkt in de hersenen. Een goede verwerking van die informatie is de basis voor het leren van onder meer rekenen, lezen en schrijven (Beemen, 2006).

Dit leidt tot de volgende drie conclusies. Als eerste moet een kind voor een goede ontwikkeling van beginnende geletterdheid:

- Ervaringen opdoen met boeken en verhalen,
- Oriëntatie op geschreven taal,
- Bevordering van fonologisch bewustzijn en taalspel,
- Een opbouw van letterkennis (de hoeveelheid staat niet vast).

Ten tweede moet de leerkracht kennis hebben van de belevingswereld, de manier waarop het kind leert en daar gebruik van maken. Door die kennis toe te passen ontstaat een betekenisvolle context. Dit bevordert betrokkenheid en intrinsieke motivatie om te leren. Voor jonge risico kinderen telt in groep 2 dat ze een directe instructie nodig hebben en in groep 3 een effectieve leesbegeleiding.

Ten derde kan daar aan worden toegevoegd dat bewegen, ervaren en leren vanuit de zintuigen belangrijk zijn. De motorische ontwikkeling heeft invloed op het hele leren, niet alleen op de taalontwikkeling.

Blijven kijken naar het totaalplaatje!

Inleiding.

Even voorstellen.

Mijn naam is Marjo Wittens-Berendsen en ik woon en werk in Tilburg. Ik ben getrouwd en heb 2 kinderen. Ik ben 42 jaar en sta sinds 1992 voor de klas. In de loop van de tijd heb ik aan alle klassen van het basisonderwijs lesgegeven. In 2006 ben ik gaan werken op mijn huidige school, O.b.s. Koolhoven in Tilburg, een openbare school in een nieuwe wijk. Daar heb ik kleuters onder mijn ‘beheer’ gekregen. Dat vond ik een hele uitdagende taak. Het lesgeven aan kleuters was nieuw. Die groep had ik nog niet eerder zelf gedraaid. In groep 1 en 2 leg je de basis voor het verdere leren. Ik wil eruit halen wat er in zit.

Dit schooljaar is mijn taak gewijzigd. Ik werk nu één dag in de week voor groep 3 en 1,5 dag als Intern Begeleider, opnieuw een uitdaging. Een uitdaging, omdat ik er nog geen opleiding voor gevolgd heb. Ik heb natuurlijk wel ervaring en de kennis uit deze opleiding. Bij de IB-taken richt ik me op de onderbouw. Daar wil ik me in specialiseren. Lesgeven aan of het begeleiden van het jonge kind raakt mijn innerlijke drive. Ik krijg voldoening uit het feit dat ik voor kinderen het onderwijs kan optimaliseren of via de begeleiding van de leerkracht.

Tijdens het eerste jaar van de opleiding Specialist Jonge Risico kind, wilde ik al ‘iets’ met de “basis leggen” voor het leren. Voor het maken van het artikel dat de module *JR03 ‘Onderwijsaanbod’* zou afronden heb ik met al toegelegd op “beginnende geletterdheid”. Beginnende geletterdheid biedt een brug naar groep 3. Daar wordt voortgezet wat in groep 1 en 2 opstart.

De combinatie van opmerkingen van collega’s uit de groepen 3 en stellingen die werden gemaakt op de cursusdag “Groep 3 onder de loep”, versterkten mijn belangstelling voor beginnende geletterdheid. Zo is de mening van de collega’s uit de groepen 3 dat het niveau te laag is van de kinderen die binnen komen. Om te kijken of dit op andere scholen ook het geval is heb ik de vragen ook aan een groep 3 leerkracht van een andere school gesteld. Zie voor de samenvatting de bijlagen 10.1 bladzijde 56. Eén van de dingen die werd opgemerkt is het aanbieden van

blokletters (= leesletters). Nu worden in de kleuterbouw vooral schrijffletters gebruikt, terwijl ze *blokletters* overal om zich heen zien. Kinderen uit groep 2 zouden voor de overgang al *16 letters* moeten kennen.

In de kleutergroepen is nu gestart met de methode Schatkist (L. Verhoeven, 2003). Hiervan worden goede resultaten verwacht. Later in het onderzoek kom ik er kort op terug. De andere school geeft in het bijzonder de werkhouding aan, waar het nog wel eens aan ontbreekt. De overgang van groep twee naar drie blijft een hekelpunt.

Ondanks de hoeveelheid vaardigheden die een leerling moet hebben voor de overgang naar groep 3, moeten kleuters gewoon kunnen kleuteren. Verder in mijn onderzoek kijk ik naar hoe kleuters leren en wat ze daarbij nodig hebben.

Op de cursusdag bij het onderdeel 'Alle kinderen leren lezen op goed niveau' vernam ik dat kleuters al 16 letters moeten kennen voordat ze naar groep 3 gaan. Dat vereist een gedegen en gestuurde beginnende geletterdheid. Ik denk dat je de beginnende geletterdheid niet los kunt zien van taal, taal is de basis van het leren, je moet kunnen luisteren, praten en later ook schrijven en lezen. Kijken naar het totale onderwijsaanbod, het geheel. En ook kinderen in hun geheel bekijken, niet alleen naar afzonderlijke deelvaardigheden.

Ik zou graag de brug willen slaan tussen groep 2 en groep 3 en recht willen doen aan de manier waarop de kleuter leert. Hierbij wil ik kijken naar de totale ontwikkeling en me vooral richten op kinderen met een verstoorde taalontwikkeling. Ik wil het onderwijs beter laten aansluiten bij de kinderen en jonge risico kinderen (JRK) in het bijzonder. Ik wil de betrokkenheid vergroten en hun innerlijke motivatie voor het leren stimuleren. Daarbij wil ik gebruik maken van hun natuurlijke nieuwsgierigheid. En het taalaanbod aan laten sluiten bij het kind, speels, variërend en uitdagend. Kerndoelen van beginnende geletterdheid staan daarbij aan de basis.

['*Taal creëert niet alleen, taal verandert, bevestigt en versterkt.*' (Törngren, 1996)]

Mijn motivatie.

Mijn motivatie voor dit onderwerp komt uit twee hoeken. De eerste 'hoek' komt vanuit de thuissituatie. Onze jongste zoon lijkt een vertraagde spraaktaalontwikkeling te hebben. Dat wekt bij mij persoonlijk het verlangen op om dit probleem uit te diepen. Ten tweede heb je bijna in elke klas wel een kind met een spraak- of taalprobleem. (gemiddeld 1,5 kind) Het kind praat niet goed, heeft een geringe woordenschat, of een slechte zinsbouw of de (luister)concentratie is te gering. Daardoor kan de belangstelling voor letters en talige activiteiten niet spontaan op gang komen. Daarnaast zijn er ook kinderen die of een taalprobleem, of een motorisch probleem hebben (gemiddeld 1 per klas).

Zoals ik al aangaf bij het voorstellen wil ik naar het hele kind blijven kijken en onderzoeken hoe het onderwijs ingericht kan worden zodat de taal optimaal gestimuleerd wordt voor alle kinderen. Vaak zie je bij kinderen waar de taalontwikkeling zich minder soepel ontwikkelt, ook een verminderde ontwikkeling in de motoriek. Dit zie ik ook terug bij mijn zoontje. Hier kom ik in hoofdstuk 1 op terug. Ik wil onderzoeken welke activiteiten kunt gebruiken om de talige kant te stimuleren. Ik denk daarbij aan de motorische ontwikkeling in relatie tot de talige ontwikkeling. Kinderen hebben van nature een bewegingsdrang. Als je die bewegingen kunt structureren en inzetten voor de ontwikkeling, zou dat niet mooi zijn?

Waarde van het onderzoek.

De waarde van het onderzoek moet zijn dat ik aanbevelingen voor de groepen 1-3 kan geven. Die aanbevelingen zouden kunnen resulteren in routines die een optimale taalontwikkeling en een goede start bij de overgang naar groep 3 bewerkstelligen. De groepen waar ik me op richt zijn de groepen 1/2 en 3.

Ik richt me vooral op kinderen met een verstoorde spraaktaalontwikkeling. Daarnaast kijk ik ook naar hun motorische ontwikkeling. Het onderzoek vindt plaats op OBS. Koolhoven. Ik kan onderzoeken in de zeven kleutergroepen en drie groepen 3. Op dit moment is het aanbod in de groepen afhankelijk van de leerkracht. Er is nog geen doorgaande lijn. Dit onderzoek zou daarvoor een start kunnen zijn.

1 Aanleiding en probleemstelling

Aanleiding voor het onderzoek

In de loop van de opleiding ging ik door de verschillende modules steeds meer verbanden zien. Vooral in het tweede jaar van de opleiding gingen theorie en praktijkervaringen op hun plekje vallen. Ik heb leren kijken naar het totale onderwijsaanbod, maar ook leren kijken naar kinderen op zich. Jonge Risico Kinderen hebben behoefte aan aangepast onderwijs, waarbij ze succeservaringen kunnen opdoen. Betrokkenheid is een sleutelwoord in het leren en daar kan ik als leerkracht voor zorgen, door in te gaan op de belangstelling en uit te gaan van hun sterke punten en van daaruit verder bouwen. In de module ‘Onderwijsaanbod’ zijn aspecten als oriëntatie op zorg, planmatig handelen, leren en ontwikkelen, wiskundige oriëntatie, motorische ontwikkeling en beginnende geletterdheid aan bod gekomen. Tijdens deze module kwamen praktische voorbeelden van kansrijke taal aan bod, deze spraken mij enorm aan. Mijn artikel heb ik dan ook daarover geschreven en in de praktijk uitgevoerd. Ik heb gemerkt dat je door eenvoudige aanpassingen taal levendiger kunt maken.

Een minder goed ontwikkelde taalvaardigheid heeft veel invloed, op informatie verwerking, de omgang met de omgeving en het functioneren op school. Op school zie ik ook steeds meer kinderen zich motorisch minder goed ontwikkelen, soms ook met een verminderde taalontwikkeling. Dat maakte mij nieuwsgierig naar het verband tussen de motorische- en de taalontwikkeling.

1.1 Het belang van taal

Taal is voor iedereen een belangrijk middel om zich te kunnen uitdrukken, om goed te kunnen functioneren. Zonder taal kan ik niets overbrengen naar de kinderen en zij niet naar mij. Zonder taal geen communicatie waardoor bijvoorbeeld spel bemoeilijkt kan worden. Taal heeft ook invloed op het sociaal-emotionele aspect. Als een kind zich niet goed kan uiten, kan het ook minder goed contact maken en kan het buiten de groep komen te staan. Ook het leren lezen in groep 3 valt of staat met een goede taalontwikkeling. Het is onderzocht dat als kinderen vroeg leren praten ze minder

kans hebben op uitval hebben op school (C. Ireland, 1998). Zoals ik al vermeldde in de inleiding, zit in elke klas wel een kind met een spraaktaalprobleem.

Omdat taal een belangrijk middel is in het leren en de ontwikkeling van kinderen, wil ik het goed onder de loep nemen. Het is een complex gebied. Taal heeft veel aspecten. Zo ook de ontwikkeling van een kind. Ik wil naar het hele kind blijven kijken, de totale ontwikkeling. Ik denk daarbij in het bijzonder aan het functioneren van de hersenen, de motorische ontwikkeling.

Daarbij ben ik nieuwsgierig of je motorische activiteiten kunt inzetten om de talige kant te stimuleren. Ik wil gaan onderzoeken hoe taal optimaal gestimuleerd kan worden in het onderwijsaanbod voor alle kinderen.

1.2 Het belang van motoriek

Kinderen hebben van nature een bewegingsdrang. Kinderen bewegen graag en veel. Daardoor zorgen ze zelf voor de nodige herhaling, die ze ook voor hun motorische ontwikkeling nodig hebben (L.A. Kurtz, 2007). In de eerste twee jaar ontwikkelt de motoriek zich verbazend snel. Van een volstrekt afhankelijk wezentje naar een zelfstandig rondstappende peuter. Een peuter die zelf zijn omgeving gaat onderzoeken, anderen imiteert zelfbewuster wordt en leergierig is. Hij gaat alles “zelluf!” doen. Aan alle ontwikkelingsprocessen ligt een neurologische rijping ten grondslag (Beemen, 2006). Het motorisch handelen is een eerste aanzet tot de mentale ontwikkeling: van grijpen naar begrijpen, van vatten naar bevatten. Hierbij telt dat wat een kind ervaart via de zintuigen wordt verwerkt in de hersenen. Daarna kan er een reactie komen. Een goede integratie van alle binnenkomende informatie is een voorwaarde voor het verdere leren als lezen, schrijven en rekenen.

1.3 Doelstelling in het onderzoek

Ik wil uitzoeken hoe het taalonderwijs van de onderbouw opgezet is. Daarna wil ik kijken naar verbeterpunten en daar praktische aanbevelingen voor opzetten. Mijn hoofdvraag is dan ook:

“Hoe kan beginnende geletterdheid in de groepen 1 en 2 op een methodeonafhankelijke manier worden gestimuleerd, waarbij het kind in zijn geheel bekeken wordt?”

Het streven is dat kinderen zich optimaal ontwikkelen, met taal als basis. Deelvragen in het onderzoek zijn:

- Wat wordt er al op school wordt gedaan aan beginnende geletterdheid? Wat is voor verbetering vatbaar?
- Wat de kinderen ‘moeten’ kennen binnen geletterdheid? Wat is voor hen belangrijk?
- Hoe leren jonge kinderen en hoe kunnen ze nog meer gestimuleerd worden in hun beginnende geletterdheid?
- Is er een relatie tussen motoriek en leren, van beginnende geletterdheid? Kun je motorische vaardigheden inzetten voor het leren?
- Welke middelen hebben wij op school, die ingezet kunnen worden voor de ontwikkeling van beginnende geletterdheid?

1.4 Doelstelling van het onderzoek

Ik wil de mogelijkheden van het taalonderwijs onderzoeken om kinderen te stimuleren in hun ontwikkeling. Die mogelijkheden wil ik omzetten in aanbevelingen, bijvoorbeeld in de vorm van routines. Ik wil dit methodeonafhankelijk opzetten, met meer structuur en inhoud. Routines aanreiken die ingezet kunnen worden voor de totale taalontwikkeling. Gebruikmakend van de kerndoelen en gebruikmakend van materialen die op school aanwezig zijn, zoals de methode “Schatkist” en het “Protocol leesproblemen en dyslexie” (Expertisecentrum Nederlands, 2001). Onderzoeken wat hier bruikbaar van is. Op deze zelfde manier wil ik kijken naar de motorische ontwikkeling, de invloed ervan en de praktische mogelijkheden om motoriek routines in te zetten voor de ontwikkeling van kinderen. Daarbij wil ik er op letten dat het leren op een speelse manier gaat, een manier die bij de kleuters past.

1.5 Huidige situatie en gewenste situatie

De huidige situatie bij de kleuters op onze school is dat er thema's zijn, waarin taalactiviteiten zijn verwerkt zoals; voorlezen, een prentenboek, vertellen, drama, versjes, raadsels. Er worden veel bronnenboeken gebruikt, maar er is geen vastomlijnd plan voor de beginnende geletterdheid. Er wordt wel steeds meer gedaan aan foneemkennis en grafeemkennis. Toch merken de collega's in groep 3 daar nog niet genoeg van. Volgens hen zouden de kinderen meer letters moeten kennen, zodat het leren van woordjes hen gemakkelijker afgaat.

Dit schooljaar is de methode Schatkist aangeschaft en wordt geïmplementeerd in de klassen. De toekomst zal uitwijzen of de methode de kinderen op taalgebied verder brengt, dan nu het geval is. In ieder geval moet het leren in groep 1/2 en 3 niet schoolser worden dan nodig!

1.6 Probleemverkenning

Wat is er bekend over het onderwerp?

Er is al best veel geschreven over beginnende geletterdheid, taalontwikkeling en taalroutines. Ik wil graag de koppeling leggen naar de motorische ontwikkeling. Over de combinatie met de functies van de hersenen en motoriek is minder bekend. Zoals ik bij de inleiding al zei, ben ik daar echt nieuwsgierig naar.

Voor extra informatie en hulp kan ik terecht bij de andere IB-er, die ook specialist Jonge Risico Kind is en veel IB ervaring heeft. Ook wil ik met een logopediste, een fysio- of ergotherapeut contact opnemen, voor verder onderzoek.

2 Theoretische onderbouwing

In dit hoofdstuk ga ik door middel van theorieonderzoek de onderzoeksvragen uitwerken en me verdiepen in de verschillende onderdelen; visies op onderwijs, de domeinen van de taalontwikkeling, de motoriek van kinderen en de samenhang tussen deze onderdelen.

“Nieuwsgierigheid en verwondering: die eigenschappen zorgen bij jonge kinderen voor zin in leren en ontdekken van binnen uit. De uitwisseling met andere kinderen en met volwassenen vormt daarbij een belangrijke motor. Die motor wordt thuis, door de ouders, gestart en samen met leerkracht als professional op de basisschool draaiend gehouden.” (Denkers, 2008)

2.1 Taalonderwijs

‘Taalonderwijs is dus van belang voor het succes dat kinderen zullen hebben en voor de plaats die ze in de maatschappij zullen innemen.’ (SLO, 2009)

Zoals ik al in hoofdstuk 1 aangaf is taal heel belangrijk. Het is één van de voornaamste hulpmiddelen van de mens en in het onderwijs het belangrijkste instrument. Ik, als leerkracht, gebruik taal als een brug naar kinderen, ouders en collega's. Taal gebruiken we elke dag, om dingen te benoemen, gevoelens te vertalen. We communiceren in taal. Taal ondersteunt en beïnvloedt ons denken. We kunnen ook denken en praten over taal. We zijn taalgebruikers en taalbeschouwers. Zowel volwassenen als kinderen gebruiken taal met een doel (Beernink, 2006).

Daarnaast is taal ook de basis voor het leren lezen, wat van groot belang is op school, maar ook voor het sociaal-emotioneel functioneren, het zelfvertrouwen en het latere maatschappelijk functioneren (Vernooy, 2006). Een moeizaam verlopende spraaktaalontwikkeling kan wijzen op potentiële leesproblemen (Noordstar, 2009).

Taal bestaat uit drie domeinen:

1. Mondeling taalonderwijs: spreken en luisteren.
2. Schriftelijk taalonderwijs: schrijven en lezen.
3. Taalbeschouwing.

Deze zijn weer onderverdeeld in twaalf kerndoelen. De kerndoelen Nederlandse taal zijn gericht op kinderen vanaf groep 3. (SLO, 2009)

2.2 Geletterdheid

In de loop van de eeuwen is het begrip geletterdheid veranderd. Onder geletterdheid wordt op dit moment verstaan 'het vermogen om lezend en schrijvend te communiceren' (Verhoeven, 1999). Meestal worden de volgende drie fasen van geletterdheid onderscheiden:

1. **Ontluikende geletterdheid** (periode van 0 tot 4 jaar). De basisprincipes van taal worden in deze periode geleerd. Kinderen leren mondeling communiceren, spreken en luisteren. Het vormt de grondslag voor de schriftelijke taalvaardigheden lezen en schrijven.
2. **Beginnende geletterdheid** (in groep 1 tot en met 3 van de basisschool). Kinderen oriënteren zich op schriftelijke taal, zien de verbanden tussen gesproken en geschreven taal, ontdekken het alfabetisch principe en leren elementair te lezen. Ze leren hun gedachten aan papier toe te vertrouwen en schriftelijk met anderen te communiceren. Door deze doelen planmatig in te gaan zetten in de dagelijkse praktijk zie je dat er meer en verdiepte taalactiviteiten ontstaan (Fontys OSO, JR03SM07, 2007). Zie voor een verklarende woordenlijst 'beginnende geletterdheid' bijlage 10.2 bladzijde 58.
3. **Gevorderde geletterdheid.** (Na groep 3). In deze fase leren kinderen steeds sneller woorden te herkennen en hun aandacht te richten op de betekenis van teksten. Ze leren om te gaan met informatie in teksten en ontwikkelen strategieën en procedures daarbij.

In dit onderzoek richt ik me op de beginnende geletterdheid in de groepen 1, 2 en 3. In de ontluikende geletterdheid wordt het belang van de mondelinge communicatie onderkend. Mondelinge taalvaardigheid is de basis voor beginnende geletterdheid.

2.3 Visie op het taalonderwijs

De visies op taalonderwijs zijn in de loop van de jaren flink veranderd. In de jaren vijftig en zestig richtte men het onderwijs puur op de deelvaardigheden, vooral schriftelijk. In de jaren zeventig vond men vooral dat kinderen hun gedachten, ideeën en meningen goed konden verwoorden. Expressie en communicatie stonden op de eerste plaats. In de jaren zeventig en tachtig vond men dat taal moest aansluiten bij de leefwereld en het milieu van de kinderen. Er ontstond thematisch-cursorisch taalonderwijs. Dit was ook op het functionele gericht. Kinderen moesten het gelijk kunnen toepassen. In de jaren negentig ging de overheid zich ook met het taalonderwijs bemoeien. De opbrengsten van taal stonden in de aandacht. Kerndoelen en de periodieke peilingen ontstonden. Halverwege de jaren negentig ontstond ook het interactief taalonderwijs en werd het Expertisecentrum Nederlands opgericht (Expertise Centrum Nederlands, 2009). De laatste ontwikkelingen gaan meer uit van het basis- en ontwikkelingsgerichte onderwijs. Betekenisvol en natuurlijk leren lezen. Meer aandacht voor de specifieke behoeften van zowel leeszwakke of juist hoogbegaafde kinderen. Taalonderwijs is niet waarde vrij. Als leerkracht neem je een positie in. Kernbegrippen voor mij zijn dan ook betrokkenheid, nieuwsgierigheid en verwondering stimuleren in het taalonderwijs. Kinderen laten ervaren hoe veelzijdig taal is en ze toerusten met wat ze nu en in de toekomst nodig hebben (Beernink, 2006).

2.4 Interactief taalonderwijs

Interactief taalonderwijs gaat uit van het beginsel dat taal interactie is en dat goed taalonderwijs interactief is. Je leert taal in het gebruik met anderen en door de taal zelf tot onderwerp van gesprek te maken. De drie pijlers van interactief onderwijs zijn:

1. **Betekenisvol leren:** de contexten moeten voor kinderen belangrijk zijn, uit hun leef- en belevingswereld. Ze leren taal beter als ze dat doen in echte situaties, met authentieke leertaken. Ze leren graag dingen die ze toe kunnen passen in hun dagelijks leven. Ze moeten er zelf betekenis aan kunnen geven. Dat stimuleert hun intrinsieke motivatie. Het kind zelf staat voorop!
2. **Sociaal leren:** dit is leren in groepsverband, in samenspraak en samenwerking met anderen, die meer of minder ervaring hebben. Ze leren door naar elkaar te luisteren, met elkaar te spreken, samen teksten te lezen, te schrijven en te reflecteren. De leerkracht begeleidt, werkt met de kinderen samen, stimuleert en bevordert samenwerking.
3. **Strategisch leren:** doordat volwassenen voordoen en uitleggen hoe bepaalde talige activiteiten het beste worden uitgevoerd, worden kinderen zich bewust van hun eigen taalgebruik. Zo leren ze hoe ze het beste taalproblemen kunnen aanpakken en oplossen; het strategisch leren. Kinderen leren in de loop der jaren hoe ze bepaalde taalleerprocessen het beste kunnen plannen, uitvoeren en evalueren. Reflectie en controle zijn van cruciaal belang voor de verdere ontwikkeling van het leren van taal. Ze worden steeds minder afhankelijk van anderen in het leren. De kinderen leren hun kennis en strategieën te gebruiken in situaties die ze nog niet eerder zijn tegengekomen (Tomesen M. v., 2002).

2.5 Oplossingsgericht onderwijs

In het oplossingsgericht onderwijs lijken de verschillende visies, zoals Ervaringsgericht en Ontwikkelingsgericht onderwijs samen te komen. Ooit is Oplossingsgericht werken ontstaan binnen de gezinstherapie, maar ook zeer geschikt gebleken voor het onderwijs. De visie is gebaseerd op Vygotsky en Dewey (Sjoblom, 2008).

Van probleemgericht naar oplossingsgericht.

De drie kernprincipes van oplossingsgericht onderwijs zijn:

1. Kijken naar wat er goed gaat en daar op voort gaan. Dit in tegenstelling tot het probleemgerichte analyseren en werken. Positief gericht.
2. Als iets niet kapot is repareer het dan niet, toon vertrouwen in ieders vermogen om te bepalen of er een probleem is of niet.
3. Als iets niet werkt, probeer dan iets anders. Gooi niet gelijk alles over boord, maar verander iets en kijk of het dan wel werkt.

Ook ouders worden in het leren betrokken, om inzicht te krijgen in de vorderingen van hun kind en hun invloed daarop. (zoals bij Handelingsgericht werken) Taal heeft een belangrijke plaats binnen het oplossingsgerichte werken. Oplossingsgericht Onderwijs bestaat uit een oplossingsgerichte benadering en de oplossingsgerichte gesprekstechnieken (Sjoblom, 2008).

Zoals ik al eerder schreef, hoofdstuk 1 'aanleiding voor het onderzoek', is het voor kinderen belangrijk om succeservaringen op te doen in het leren. Dat kan als je uitgaat van wat ze kunnen, 'wat goed gaat', en het onderwijs daarop aanpassen. 'Als iets niet werkt, iets veranderen', twee van de kernprincipes. In de oplossingsgerichte benadering richt de leerkracht zich op uitzonderingen van het probleem en het respecteren van andere mensen. Het streven is om de leerling te helpen bij het bereiken van zijn doelen op de voor hem meest geschikte manier. Dit is ook het streven van passend onderwijs. In een methode als "Kids' Skills" van Ben Furman (Furman, 2006) worden deze uitgangspunten omgezet in stappen die het kind verder helpen in zijn ontwikkeling. Zie voor de 15 stappen bijlage 10.3 bladzijde 59.

Voor de overeenkomsten tussen passend en oplossingsgericht onderwijs zie het volgende schema.

Overeenkomsten tussen passend onderwijs en oplossingsgericht onderwijs:

Passend onderwijs	Oplossingsgericht onderwijs
Onderwijs op maat voor ieder kind	Sluit aan bij wat een kind al (wel) kan
Creëren van passende interventies	Kind is in staat zelf de volgende stap te bedenken en te zetten met behulp van een vragende houding van de onderwijsgevende
Ontdekken van de juiste ondersteuningsbehoeften van het kind	Afstemmen op de hulpbronnen van het kind zelf
Leren in een veilige en uitdagende omgeving	Kind is in staat zijn eigen leervoorwaarden te benoemen
Doet beroep op de kwaliteiten van de onderwijsgeven	Essentie is de houding van de onderwijsgevende
Denken in mogelijkheden	Denken in oplossingen
Zoeken naar kansen	Pedagogisch optimisme

(Garsen, 2003) Voor passend onderwijs zie hoofdstuk 3.2

2.6 Het leren van kinderen

Ook kinderen leren niet volgens één patroon, of manier. Er zijn kinderen die leren door te kijken en het na te doen. Anderen proberen het net zolang tot dat het lukt. Het ene kind is visueel ingesteld, het andere auditief of tactiel. Herhaling (visueel, auditief en manueel) is belangrijk, dan bekijft het. Over het manuele stuk, het motorische leren wil ik iets meer weten. Dit komt later in deze paragraaf terug.

Vanuit het onderdeel *‘leren en ontwikkeling’* in de module Onderwijsaanbod zijn we ook gekomen op de verschillende leerstijlen. Hierbij moet ik wel zeggen dat er vele leerstijlen zijn. Er zijn verschillende visies mogelijk. De **Inventaris van LeerStijlen** (ILS) van Jan Vermunt (1992) kan gebruikt worden in een onderwijssituatie. Vermunt onderscheidt drie leerstijlen:

1. **Reproductiegerichte leerstijl:** In deze leerstijl gebruikt het kind een stapsgewijze verwerkingsstrategie, veel uit het hoofd leert, moeite heeft met

het leggen van relaties, geven van voorbeelden, kennis van toepassingen en aangeven wat belangrijk is.

2. **Betekenisgerichte leerstijl:** In deze leerstijl gebruikt het kind diepte verwerkingsstrategieën, zoekt relaties en structuren, is kritisch, ordent leerinhouden en stelt eigen kennis en inzichten centraal.
3. **Toepassingsgerichte leerstijl:** In deze leerstijl koppelt het kind het geleerde aan eigen ervaringen, is gericht op de vaardigheid nog beter uit te voeren, kan het geleerde toepassen in andere situaties en dat is dan een uitgangspunt voor werkvormen in nieuwe methodes.

En er komt een vierde bij;

4. **De ongerichte leerstijl:** In deze leerstijl heeft het kind geen verwerking van het geleerde, moeite heeft met selecteren, graag wil samenwerken met andere kinderen en zoekt een ander kind als voorbeeld. (Fontys OSO, JR03SM07, 2007)

Maar ook het leren vanuit meervoudige intelligentie (Kaart, 2005), het leren vanuit taal, rekenen, beelden, muziek, het lichamelijke, de natuur, in relatie met de omgeving en vanuit je eigen ik. Een korte beschrijving staat in de bijlagen 10.4 bladzijde 60 (Fontys OSO, JR03SM07, 2007).

Motoriek en leren. Motoriek is in de ontwikkeling van kinderen een belangrijk element, naast de taal- en cognitieve ontwikkeling en de sociaal-emotionele ontwikkeling. Dit wordt goed weergegeven in het interactiemodel totale ontwikkeling (Simons, 1995; Vanderheyden, 1992). Zie bijlagen 10.5 bladzijde 61 voor het schema en de ontwikkeling van de motoriek. In het schema kun je zien dat alles met elkaar in verbinding staat. De drie domeinen beïnvloeden elkaars ontwikkelingen, ik richt me op de motoriek.

Motorisch leren (soms ook genoemd: perceptueel-motorisch leren) slaat op het aanleren van vaardigheden zoals fietsen, tennissen, eten met vork en mes, e.d. Maar ook door het doen en het zelf ervaren leert een kind. Begrippen als, onder

meer 'voor, achter en onder' gaan meer leven als een kind dit zelf ervaart door bijvoorbeeld verstoppertje te spelen.

De grove motoriek. Deze bestaat uit de balans, voortbeweging en coördinatie van het gehele lichaam en de ledematen als geheel.

De fijne motoriek. Deze betreft voornamelijk de handfunctie. Hierbij gaat het om zowel de hand- en vingermotoriek als de mondmotoriek (articulatie) en oogmotoriek. Deze hebben alle drie te maken met een vorm van communicatie, namelijk: leren schrijven, praten en lezen. Deze aspecten spelen in het totale leerproces een belangrijke rol.

Motoriek heeft invloed op de concentratie en de mate waarin je kunt organiseren; leervermogen is niet alleen intelligentie. Ook het zelfbeeld, de zelfcontrole en het zelfvertrouwen kunnen door een minder goed ontwikkelde motoriek een 'knak' krijgen. Daarom is het van belang dat een motorische achterstand vroeg gesignaleerd wordt. Het motorische probleem blijft anders bestaan en veroorzaakt later problemen op verschillende gebieden (Noordstar, 2009). Dat zie je ook terug in een verminderde taalontwikkeling. Soms zie je dat die kinderen ook een minder goed ontwikkelde motoriek hebben.

Motoriek en leerproblemen. In het regulier onderwijs heeft ongeveer 5 tot 10 procent een lichtmotorische achterstand. In het speciaal basisonderwijs ligt dit percentage tussen de 40% en 60%. Andersom geldt het ook. Kinderen met een motorische achterstand lopen op andere leergebieden vaak achter, vergeleken met kinderen zonder motorische problemen. (Noordstar, 2009)

3 Inclusief- en passend onderwijs

Inclusief onderwijs

Inclusief Onderwijs:

De grondgedachte:

Een school is een plek waar...

...iedereen welkom is om bij te dragen aan het doel van de school.

...iedereen wordt gezien als een mens met waarde.

...alle leerlingen en volwassenen elkaar ondersteunen en actief leren.

(Stichting Inclusief Onderwijs, 2003)

Het doel van goed onderwijs is om samen met ouders, volwassenen en kinderen binnen een school te werken aan een optimale en excellente leerervaring op cognitief en sociaal terrein. Onderwijs bereidt voor op een volwassenheid waarin zowel plaats is voor persoonlijk presteren als voor zaken als respect, invoelend vermogen, tolerantie, eerlijkheid en verantwoordelijkheid.

Dit soort waarden leer je door ze in de praktijk te brengen. De beste manier om dit in de praktijk te brengen is door de klas open te stellen voor leerlingen met een handicap. Tolerantie, verantwoordelijkheid voor elkaar, respect voor verschillen en de waarde daarvan, wordt op een duidelijke, hanteerbare manier in de dagelijkse praktijk gebracht. Een school die leert dat in principe niemand wordt buitengesloten, bereidt voor op een samenleving waarin niemand wordt buitengesloten. Het leren van deze waarden is het belangrijkste voordeel voor leerlingen zonder handicap. Leerlingen met een handicap profiteren daarnaast in cognitief en sociaal opzicht van hun omgeving met niet-gehandicapte leerlingen, zo is inmiddels ruimschoots aangetoond.

Inclusief onderwijs zet zich niet af tegen speciaal onderwijs. Wel willen ze af van het idee dat kinderen naar speciaal onderwijs gebracht moeten worden. Laat speciaal onderwijs naar de kinderen komen op de gewone school in de eigen buurt. Dat is de plek waar kinderen samenkomen, samen opgroeien en vriendschappen ontwikkelen

en waar iedereen gebruik kan maken van de extra inzichten en middelen van het speciaal onderwijs.

Inclusie wordt nu wellicht voorgesteld als het wondermiddel waar iedereen op zit te wachten. Een verandering zoals wordt voorgesteld zal niet zonder slag of stoot te realiseren zijn. Er zullen praktische problemen zijn. De inrichting van scholen, klassengrootte... Hoe die kunnen worden opgelost, zal gaandeweg duidelijk worden. Onderwijsverandering begint met een visie; een visie die burgerrechten en de rechten van het kind respecteert.

“Veel grote maatschappelijke veranderingen zijn klein begonnen”.

(Stichting Inclusief Onderwijs, 2003)

Belangrijk is een goed pedagogisch klimaat, waarin:

- *Acceptatie van verschillen door leerkracht, leerlingen en ouders.*

Het belangrijkste bij het scheppen van een veilig pedagogisch klimaat is de voorbeeldfunctie van directeur en leerkrachten. Als zij normaal omgaan met en respect hebben voor een leerling met een handicap, nemen de andere kinderen en ouders dit gedrag vanzelf over. Bij acceptatie hoort ook het toegankelijk maken van de school voor rolstoelers en een rolstoeltoilet.

- *Duidelijke grenzen.*

Acceptatie van verschillen betekent niet dat je elk gedrag tolereert. Inclusieve scholen geven duidelijk aan welk gedrag welkom is en welk gedrag niet geaccepteerd wordt.

- *Hoge verwachtingen van iedereen.*

Als een leerling niet zijn best doet, kan dat ook liggen aan zowel te lage als te hoge verwachtingen. De ervaring leert dat er bij gehandicapte leerlingen te vaak te lage verwachtingen gesteld worden. Probeer eerst de uitdagingen groter te maken als je ziet dat een leerling niet gemotiveerd is.

- *Aantrekkelijk maken van het leren.*

Elke leerkracht kent zo zijn eigen spelletjes die het leren makkelijker en leuker maken, zoals de quiz, Lingo, galgje et cetera.

- *Bevorderen van sociale interacties; communicatie.*

Communicatie kan gedefinieerd worden als een uitwisseling van gedachtes en gevoelens. Dit kan verbaal en non-verbaal (bijvoorbeeld door lichaamstaal).

Communicatie is de eerste stap om tot een sociale interactie te komen.

Communicatieve vaardigheden zijn erg belangrijk voor een sociale relatie. Ze kunnen sociale ontwikkeling bevorderen of belemmeren. De leerlingen die hier problemen mee hebben, hebben optimale technische ondersteuning nodig om zich te kunnen uiten (hulpmiddelen zoals communicatieborden zijn aan te vragen via de AWBZ of via het GAK/UWV).

Het bevorderen van communicatie moet gepland worden. Er moet een reden voor kinderen zijn om te communiceren of aan activiteiten mee te doen. Voor kinderen die moeilijk communiceren, moet de leerkracht ondersteuning organiseren (wat, wie, wanneer). In Nederland gaat men er vaak van uit dat alle contact spontaan moet ontstaan. Men vergeet hierbij dat zeker ten aanzien van gehandicapten er veel aarzeling en onzekerheid heersen. De school kan deze aarzeling omzeilen door kinderen gewoon te vertellen wat ze moeten doen om contact te leggen met anderen.

(Stichting Inclusief Onderwijs, 2003)

Passend onderwijs

Het uitgangspunt van passend onderwijs is:

Ieder kind telt mee!

(Kraneveldt, 2010)

Passend onderwijs betekent dat leerlingen onderwijs op maat krijgen. Soms zijn daar extra aanpassingen, kennis en begeleiding voor nodig.

De kwaliteit van de onderwijsvoorzieningen moet goed zijn. Het onderwijs in de school moet aansluiten op de zorg die vanuit instellingen voor jeugdzorg en vanuit de AWBZ wordt gegeven en een indicatiestelling moet handelingsgericht zijn.

Voor middelen voor zorgleerlingen geldt dat deze zoveel mogelijk in het primaire onderwijsproces moeten worden ingezet: handen in de klas! De inzet van middelen moet flexibel zijn om maatwerk in het onderwijs mogelijk te maken. (Passend Onderwijs, 2009)

Passend onderwijs moet zo veel mogelijk in de klas gerealiseerd worden. Dat betekent voor mij dat ik moet onderzoeken hoe ik het taalonderwijs kan laten aansluiten bij alle kinderen. Zowel de kinderen die uitvallen, maar ook de kinderen die meer kunnen. Alle kinderen moeten succeservaringen opdoen. Daardoor vergroot hun zelfvertrouwen en kunnen hun problemen op een andere manier worden aangepakt en/of opgelost.

Taalonderwijs aanpassen aan het kind.

In het volgende hoofdstuk leg ik uit hoe ik mijn onderzoek ga vormgeven. Wat ik ga onderzoeken en op welke manieren.

4 Onderzoeksmethodologie

4.1 Vormgeving van het onderzoek

In dit hoofdstuk wil ik een antwoord krijgen op mijn onderzoeksvraag en deelvragen. Daarbij hoop ik een aanzet te krijgen tot het maken van aanbevelingen voor de groepen 1 t/m 3. Hierbij pas ik triangulatie toe.

Triangulatie; hierbij wordt eenzelfde vraag op (minstens) drie manieren onderzocht, er moet samenhang blijven (Kallenberg t., 2007). Er zijn verschillende manieren voor triangulatie:

1. Data triangulatie: hierbij worden verschillende type data gebruikt. Daarbij heb ik enquêtes, vragenlijsten, een open interview gevoerd en publicaties gelezen.
2. Onderzoekers triangulatie: hierbij zijn meerdere onderzoekers betrokken bij datacollectie en analyse. Dit kan vooral zinvol zijn als men dit vanuit verschillend perspectief en theoretisch kader doet. Deze vorm heb ik niet toegepast, ik voer het onderzoek alleen uit.
3. Methode triangulatie: hierbij worden verschillende onderzoeksmethodes gebruikt, literatuur onderzoek, interviews, observatie, etc. Hiervan heb ik literatuuronderzoek en observatie toegepast.

Deze vormen zie je terug bij F. Harinck, hij geeft aan dat er drie hoofdvormen zijn in het verzamelen van gegevens:

1. **Bevragen,**
2. **Observatie,**
3. **Literatuurstudie.**

(Harinck, 2007)

Op de volgende bladzijde werk ik deze drie vormen uit. Waarbij ik laat zien wat ik gebruik en hoe ik te werk ga in mijn onderzoek.

4.2 Data verzamelen

Ad 1. Bevragen:

- Door een **enquête**, over beginnende geletterdheid wil ik een goed inzicht krijgen in het taalonderwijs op school, gericht op de groepen 1 t/m 3. Mijn bedoeling is om inzicht te krijgen in de situatie op school. Hoe wordt beginnende geletterdheid gestimuleerd in de onderbouw? Welke aspecten worden al gedaan, met welke frequentie? Welke aspecten nog niet? Ik heb gekozen voor een enquête, omdat ik daar een analyse op kan loslaten en dat goed kan verwerken in schema's en/of grafieken. Voor de groepen 3 heb ik een korte vragenlijst gemaakt. Die gaat over de overgang van groep 2, naar groep 3. De uitkomsten van de vragenlijsten verwerk ik in een samenvatting.
- Met een **vragenlijst**, over motoriek wil ik de **relatie taal en motoriek** voorleggen aan specialisten op het gebied van taal en/of motoriek. Daarvan wil ik weten of er een relatie tussen motoriek en leren? Een vragenlijst is open. Die gegevens vat ik zelf samen. Als er onduidelijkheden blijken te zijn, neem ik contact op met diegene die de vragenlijst heeft ingevuld. Dit is door verschillende partijen toegezegd. Ik ben gaan informeren bij kindertherapie praktijk "De Vlieger". Dat is een gecombineerde praktijk, waarin een logopediste, fysiotherapeute en een ergotherapeute werken. Ze kijken, (als het nodig is) naar het hele kind. Ik wil d.m.v. een interview of vragenlijst antwoord krijgen op de vraag of ik een kind met een spraaktaal probleem kan helpen door middel van beweging(en).
- Ook heb ik een **open interview** via de telefoon met Thea van Eijk-Looijmans gevoerd. Zij heeft onderzoek gedaan naar de relatie tussen bewegen en leren. Ik wilde graag weten waardoor de motoriek invloed heeft op het leren en of motorische vaardigheden de taalontwikkeling stimuleren.

Ad 2. Observatie:

- In de kleuterklassen kijken wat er aan verschillende taal en motorische **activiteiten** wordt gedaan.
- In kaart brengen hoeveel **kinderen** moeite hebben met de spraaktaalontwikkeling en waarbij je ook een verminderde motorische ontwikkeling ziet.
- In kaart brengen hoe de **inrichting** talig is en welke materialen worden ingezet bij de beginnende geletterdheid. Onderzoeken of er al motorische activiteiten worden ondernomen om de taalontwikkeling stimuleren.
- De praktische kant van **taalstimulering** ga ik bekijken op de Jenaplanschool Rennevoirt te Berkel-Enschot. Deze school heeft taalbevordering hoog in het vaandel staan. Daar ga ik kijken naar hoe de aspecten van beginnende geletterdheid nog meer gestimuleerd kunnen worden.

Ad 3. Literatuurstudie:

Welke voorwaarden zijn belangrijk voor een goede taalontwikkeling? Om deze vraag beantwoord te krijgen kijk ik naar de kerndoelen, 'protocol leesproblemen en dyslexie' en de praktische tips die ik verkrijg uit mijn bezoek aan jenaplanschool 'de Rennevoirt' te Berkel-Enschot en uit andere bronnen.

- **Kerndoelen en doelen beginnende geletterdheid.** Hoe kan ik die inzetten, op een manier die voor jonge kinderen geschikt is. Ook wil ik hierbij kijken naar het waarom van de 16 letters moeten kennen voordat ze naar groep 3 gaan. Welke leerkrachtvaardigheden zijn nodig? Welke materialen zijn nodig?
- **Protocol leesproblemen en dyslexie.** Dit protocol staat in de school orthotheek. Ik wil graag weten wat kan en moet daarvan gebruikt worden om een goede aansluiting op lees- en taalgebied te krijgen van groep 2 naar groep 3.

- **De methode Schatkist** wil ik bekijken op de voorwaarden van beginnende geletterdheid en onderzoeken of ze en hoe ze motoriek inzetten. Deze methode wordt geïmplementeerd op school.
- **Taalstimulering**, op de verschillende gebieden (praten; gespreksvoering, schrijven, foneem/grafeem kennis), wil ik verder onderzoeken. Zijn er al 'methodes' ontwikkeld waarin al deze gebieden aan de orde komen? Op welke manieren kan ik taal stimuleren, zodat het aansluit bij het kind? Dit ga ik in eerste instantie onderzoeken door middel van theoretisch onderzoek. Ik koppel dit aan mijn bezoek aan Jenaplanschool de Rennevoirt te Berkel-Enschot. Ook wil ik weten op welke manieren jonge kinderen (taal) leren. Daarbij kijk ik of het motorisch leren van betekenis kan zijn.

Voor de nodige feedback kan ik rekenen op de hulp van twee collega studenten uit het intervisiegroepje, twee collega's van school en twee vriendinnen die als 'leek' mijn werk lezen en feedback geven of wat ik schrijf begrijpelijk is. Mijn man is daarin ook een steun.

5 Data analyse en resultaten

Mijn onderzoeksvraag:

“Hoe kan beginnende geletterdheid van de groepen één en twee op een methodeonafhankelijke manier worden gestimuleerd, waarbij er het kind in zijn geheel bekeken

5.1 Resultaten van de enquête

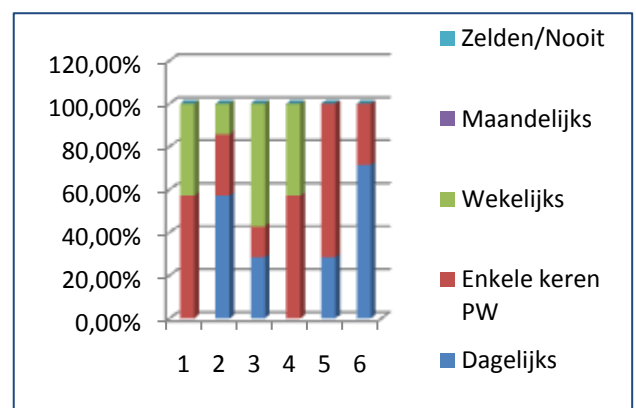
Om voor mezelf een duidelijk beeld te krijgen over het niveau van het taalonderwijs heb ik enquête gemaakt voor de groepen 1/2. Ook heb ik, om de gegevens te kunnen vergelijken, studiegenoten en oud collega's de enquête laten invullen. Voor alle grafieken en de enquête verwijst ik naar de bijlagen 10.6 bladzijde 63. In deze paragraaf licht ik de onderdelen taalactiviteiten, doelen beginnende geletterdheid en de relatie tussen taal- en de motorische ontwikkeling toe. Mijn deelvragen (#) zijn de leidraad:

Wat wordt er al op school wordt gedaan aan beginnende geletterdheid? Wat is voor verbetering vatbaar?

Taalactiviteiten. Eerst ben ik gaan kijken hoe vaak taalactiviteiten worden uitgevoerd in de klas. Daarbij heb ik gekeken naar het voeren van leergesprekken, voorlezen, vertellen, versjes liedjes en woordenschatontwikkeling.

1. Leergesprek
2. Voorlezen
3. Vertellen
4. Versjes
5. Liedjes
6. Woordenschatontwikkeling

Van alle taalactiviteiten wordt er aan woordenschatontwikkeling en voorlezen de meeste aandacht besteed. Voorlezen is een belangrijk onderdeel van taalactiviteiten.

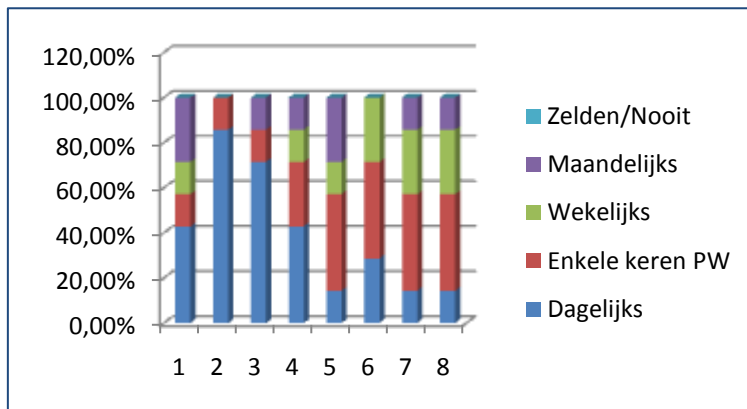

Hierbij is opvallend dat er weinig extra materialen worden ingezet. Er bleken geen grote verschillen te zijn in de vergelijking met de andere scholen. Een ander

ontwikkelpunt is het toepassen van de kleine kring in taalactiviteiten. Een kleine kring biedt vele mogelijkheden. Hier kom ik later op terug.

De doelen van beginnende geletterdheid, hier ben ik in hoofdstuk twee op ingegaan en wilde nu weten of deze aan bod kwamen en in welke mate.

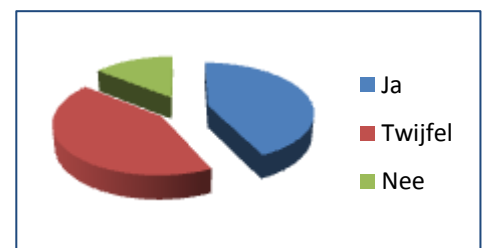
1 Verhaalbegrip.	5 Taalbewustzijn.
2 Boekoriëntatie.	6 Alfabetisch principe.
3 Verhaal voorspellen.	7 Functioneel lezen en schrijven.
4 Geschreven en gesproken taal	8 Start technisch lezen.

De eerste vier aspecten, verhaalbegrip, boekoriëntatie, verhaal voorspellen en geschreven en gesproken taal, komen vaker aan bod dan het taalbewustzijn, alfabetisch principe,

functioneel lezen en schrijven en de start van het technisch lezen. Dit bleek ook zo te zijn op de andere scholen. Het is wel een punt van aandacht.

Tevens wilde ik van de collega's weten of ze een relatie zien tussen de **taalontwikkeling en de motorische ontwikkeling**. Dat bleek niet bij allen te zijn. Dit blijkt uit de grafiek. Daardoor ben ik verder gaan kijken en lezen, om mijn vermoeden te kunnen bevestigen.

Is er een relatie tussen motoriek en het leren, van beginnende geletterdheid?
Kun je motorische vaardigheden inzetten voor het leren?

Dit heb ik verder onderzocht gebruikmakend van een open interview, een vragenlijst aan kindertherapiepraktijk “De Vlinder” en een vragenlijst gericht op de motoriek.

5.2 Open interview met Thea van Eijk-Looimans

In eerste instantie ben ik op internet verder gaan zoeken naar informatie over de link tussen taal en motoriek. Daarbij kwam ik de site van Spelen Moet tegen.

De activiteiten van *Spelen Moet!* zijn erop gericht om de relatie tussen de motorische ontwikkeling van kinderen en het goed kunnen leren op de basisschool onder de aandacht van ouders, leerkrachten, therapeuten, beleidsmakers en overige belangstellenden te brengen.

Thea van Eijk-Looijmans is de drijvende kracht achter Spelen Moet! Ze is bevoegd leerkracht voor het basisonderwijs. Haar expertise ligt op het gebied van Tooties en Tootie Training (Tooties en Tootie training zijn uitgevonden en ontwikkeld door dr. John M. Hanson uit Los Angeles USA. Het zijn zakjes met diverse vullingen, waarmee je via de motoriek op het denk- en leervermogen van kinderen en volwassenen kunt werken) Ook weet ze veel van de relatie tussen motorische ontwikkeling van kinderen en het goed kunnen leren op de basisschool. Jarenlang heeft zij het leerproces en hoe je via de motoriek het denk- en leerproces van kinderen (en volwassenen) kunt aanspreken en ontwikkelen, bestudeerd.

In het interview legt Thea een duidelijke link tussen de ontwikkeling van de motoriek en de cognitieve ontwikkeling. (Eijk-Looijmans, 2009) De belangrijkste uitkomsten van het gesprek vermeld ik, voor het hele gesprek verwijs ik naar de bijlage 10.7 bladzijde 70.

Thea vertelde dat de basis voor de ontwikkeling in de eerste zeven jaar wordt gelegd. In het leren is het zien en het kunnen nadoen van groot belang. Kinderen moeten kunnen begrijpen wat ze horen. Kinderen moeten ervaringen kunnen opdoen. *“Het lichaam is een belangrijk basisgereedschap, waarmee je jezelf kunt ontwikkelen!”* Handelend en bewegend leren. Ervaringen opdoen met het hele lijf! Door te doen leren kinderen zelf denken, problemen oplossen en krijgen ze doorzettingsvermogen, want niet alles lukt in één keer. Ze leren zo ook volgordes, plannen, structuur aanbrengen en actief reageren. Dit heeft zowel invloed op de motoriek als de spraaktaalontwikkeling. *Voorbeeld: Als een kind heeft ervaren wat een ijsklontje is, hoe het voelt, de kou, de structuur en dat het kan smelten zal het*

met die ervaring het woord beter kunnen onthouden. Het vergroot de woordenschat. Thea kijkt voornamelijk naar het totale leren en gaf aan dat het met processen in de hersenen heeft te maken. Eigen leerprocessen worden zo op gang gebracht. In het bewegen moet het vanuit grof naar fijne motorische bewegingen gaan en op het niveau van het kind. Een stevige basis voor een goede ontwikkeling kan thuis gelegd worden.

5.3 Resultaten van de vragenlijst motoriek

Om het verband tussen de motorische en de taalontwikkeling ook vanaf een andere kant te onderzoeken heb een vragenlijst gestuurd naar een kindertherapie praktijk, waar een fysiotherapeute, ergotherapeute en een logopediste samenwerken.

Kindertherapie praktijk 'De Vlinder' geeft aan dat als de cognitieve ontwikkeling verminderd is, ook vaak het motorische leren beperkt is. Spraaktaalproblemen zien ze niet altijd in verband staan met de motoriek. Wel kan het zo zijn, dat doordat kinderen minder bewegingservaringen opdoen door hun motorische problemen, ze minder letterlijke ervaringen opdoen met taalverwerving als: op, onder, door, tussen, etc. Dit gaf Thea van Eijk-Looijmans ook al aan. Het leren vanuit alle zintuigen is geen voorwaarde, wel wenselijk.

Voor een goede motorische ontwikkeling moeten alle grondvormen van de motoriek aan bod komen, aangepast op de leeftijd van de kinderen. Grondvormen zijn; rollen, gooien, duikelen, springen, zwaaien, balanceren, klimmen & klauteren, acrobatiek, draaien en dansen. Tweehandige werkjes aanbieden is belangrijk voor de lateralisatie. Tevens gedifferentieerde armbewegingen. De voorkeurshand moet sterker worden en de andere hand gaat ondersteunend werken. De voorkeurshand kan bewust gestimuleerd worden, bij inzet en gebruik. In principe komt de lateralisatie spontaan op gang.

Uit onderzoek bleek dat lateralisatie binnen de onderbouw van OBS. Koolhoven niet door iedereen even bewust wordt gestimuleerd. Zie voor de volledige vragenlijst en de verwerking de bijlagen 10.8 bladzijde 72.

5.4 Gebruik methode Schatkist en protocol leesproblemen en dyslexie

In deze paragraaf kijk ik naar het belang van de methode schatkist en het protocol leesproblemen en dyslexie.

Welke middelen hebben wij op school, die ingezet kunnen worden voor de ontwikkeling van beginnende geletterdheid?

Wat de kinderen ‘moeten’ kennen binnen geletterdheid? Wat is voor hen belangrijk?

De methode schatkist wordt komend schooljaar geïmplementeerd. In de methode Schatkist heb ik gekeken naar de tussendoelen van beginnende geletterdheid. De methode behandelt de tussendoelen van mondelinge taalvaardigheid, woordenschat en van de beginnende geletterdheid. De doelen voor beginnende geletterdheid komen zo goed als overeen met de doelen zoals ze beschreven zijn door het Expertise Centrum Nederlands en TULE/SLO (Expertise Centrum Nederlands, 2009) (SLO, 2009).

Het ‘Protocol leesproblemen en dyslexie’ is bedoeld om leerkrachten een houvast te geven bij het vroegtijdig onderkennen en behandelen van leesproblemen. Hoe eerder de problemen worden opgespoord, hoe effectiever het interventie programma kan zijn. De oorzaak van dyslexie ligt waarschijnlijk op het neurofysiologische vlak. Het neurofysiologische probleem kan niet zo behandeld worden, maar omdat het ook een ontwikkelingsprobleem is, kunnen we door interventie wel zorgen dat het probleem positief beïnvloed wordt. Doelgericht handelen is van groot belang. Voorkomen is beter dan genezen, dus zo vroeg mogelijk beginnen. In het protocol ‘Leesproblemen en Dyslexie’ zijn vier aandachtspunten waar de doelen van beginnende geletterdheid aan ‘opgehangen’ zijn:

- 1) Ervaringen opdoen met boeken en verhalen, Tussendoelen 1: Boekoriëntatie en 2: Verhaalbegrip.*
- 2) Oriëntatie op geschreven taal, Tussendoelen 3: Functies van geschreven taal en 4: Relatie tussen gesproken en geschreven taal.*
- 3) Fonologisch bewustzijn en taalspel, Tussendoel 5: Taalbewustzijn.*
- 4) Opbouw van letterkennis, Tussendoelen 6: Alfabetisch principe en 7: functioneel ‘schrijven’ en ‘lezen’.*

Het protocol gaat uit van interactief taalonderwijs, zie hoofdstuk 2.2. Belangrijk in deze aanpak zijn:

- Directe instructie (instructief leren) zie bijlage 10.9 bladzijde 76.
- Betekenisvolle context (constructief leren)

Betekenisvolle context. Voor de groepen 1-3 telt dat het onderwijs een betekenisvolle context moet bieden, waarin het sociaal leren en strategisch leren, volgens interactieftaalonderwijs, een plaats krijgen. Voor leerkrachten is het belangrijk om de kinderwereld te kennen, zodat dit verwerkt kan worden in het dagelijks onderwijs (Caminda G, 2010). Daarbij kun je gebruik maken van wat een kind vertelt, laat zien in zijn tekeningen of in het spel. Kinderen hebben meerdere leefwerelden en leren binnen en buiten de school. Betekenisvolheid komt voor kinderen eerder tot stand wanneer buiten- en binnenschools leren op elkaar aansluit. Dit levert meestal een diepgaander ontwikkelingsresultaat op.

Van de leerkracht vraagt het een continue gerichtheid op de ontwikkeling van geletterdheid bij de leerlingen en een positieve, actieve houding t.o.v. preventief en vroegtijdig ingrijpen wanneer zich problemen op dit gebied voordoen. Zie voor praktische uitwerkingen het protocol bladzijde 35 tot 51. (Expertisecentrum Nederlands, 2001) In het protocol wordt ook verwezen naar aanvullende literatuur. Het boek Van beginnende geletterdheid tot lezen, ideeënboek voor groep 1, 2 en 3. staat genoteerd en is aanwezig op school. Ook daarin vele praktische tips voor projecten, activiteiten in de kring en in hoeken. (Loeve, 2000) Hierbij hoort ook een kopieermap. Ook de boeken uitgegeven door het Expertisecentrum Nederlands, 'Werken aan Taalbewustzijn' en 'Stimulerende lees- en schrijfactiviteiten in de onderbouw bieden veel praktische informatie en suggesties voor respectievelijk 'fonologisch bewustzijn in betekenisvolle contexten' (Kleef M. van, 2002) en 'interactieve leessituaties en het ontlokken van nieuw schrijfgedrag (Kleef M. van, 2002).

5.5 Leesvoorwaarde; het kennen van 16 letters

Tijdens de studiedag "Groep onder de loep, groep 3" heb ik gehoord dat kleuters 16 letters moeten kennen. Dat zijn al best veel letters. Hoe zit dat?

Het blijkt dat als je naar informatie gaat zoeken er ook tegengeluiden worden gegeven. Zo is ook de vraag over “het *moeten* kennen van 16 letters” gesteld aan de PRAVOO (PRAktijk voor Orthopedagogische en Orthodidactische activiteiten). Kort samengevat: Het kennen van 16 letters is geen wettelijke voorwaarde en mag niet geëist worden bij de overgang van groep 2 naar groep 3. Belangrijk is dat een kind wel letters kan herkennen, bijvoorbeeld uit zijn/haar naam. De hoeveelheid staat niet vast.

“Leren lezen hoort niet in een algemeen aanbod, maar PRAVOO ziet het als een differentiatiemogelijkheid.” (Koning, 2009)

5.6 Mijn bezoek aan de Rennevoirt.

Hoe leren ze en hoe kunnen ze nog meer gestimuleerd worden in hun beginnende geletterdheid?

Hoe kinderen leren heb ik beschreven in hoofdstuk 2.4, vanuit *interactief taalonderwijs* en in 2.6, *het leren van kinderen*. Hoe kinderen gestimuleerd kunnen worden in hun beginnende geletterdheid ben ik gaan bekijken op Jenaplanschool ‘De Rennevoirt’ te Berkel-Enschot. Martin Heeffe is daar directeur. Ik wilde vooral veel praktische informatie opdoen. Kijken naar de inrichting en wat gebeurt er in de praktijk? Dit is ook weer een terugkoppeling naar mijn artikel van de module Onderwijsaanbod.

Het uitgangspunt van de school is: *“Er is geen gemiddeld kind, elk mens is uniek!”* Dit sluit aan bij *passend onderwijs*.

Ik ga kijken in de klas van Lidewijn. Dit is een onderbouwgroep voor kinderen van 4 tot 6 jaar. Ik zet wat ik heb gezien aan inrichting en activiteiten puntsgewijs onder elkaar. Zie voor de hele beschrijving van mijn bezoek aan ‘De Rennevoirt,’ bijlagen 10.10 bladzijde 77. Sommige onderdelen die je ziet als inrichting horen ook bij de routines of kansrijke taal. De routines, uit het Routineboek van de Leessleutel, bestaan uit kernroutines, beginnende geletterdheid, mondelinge communicatie en woordenschat. Kansrijke taal wordt gefaseerd ingevoerd, nu zijn de gedichtenhoek, lekker-liggen-lezen-hoek ingevoerd.

Op 'De Rennevoirt' wordt Protocol leesproblemen en dyslexie preventief, vanuit tussendoelen beginnende geletterdheid, ingezet. (met checklist)

Talige inrichting en activiteiten:

- Themaplatten aan de muur, thematafel
- Plakboek over het thema, om terug te lezen
- Taalhoek met werkplek: stempelen, schrijven, woordkaarten (A4), kaartjes, vellen met beginrijm, eindrijm,
- Lettermuur, lettermap, voelletters
- Klankkast, met taalspelletjes, taalpoppen.
- Vertelkastje, met poppetjes (kopie) van de figuren uit het boek.
- Schrijfmotoriek; schrijven in schelpenzand, letters kleien, plaatjes uitknippen

Als ik dit vergelijk met de inrichting bij OBS. Koolhoven, zie je dat er kansen liggen om deze uit te breiden, maar wel met bijbehorende activiteiten. Iedereen heeft bij ons op school een boekenkast of leeshoek. In een paar klassen zijn alfabet posters. De lettermuur is door de methode *Schatkist* in bijna elke klas ingevoerd. Een schrijfhoek of tafel is in meer dan de helft van de klassen aanwezig.

Met al deze gegevens wil ik tot conclusies komen die resulteren in aanbevelingen, die de beginnende geletterdheid verdiepen en verbreden. Het kind bekijken in zijn geheel, want alles heeft invloed op elkaar. Radertjes die in elkaar vallen of weer passend gemaakt moeten worden, in het geval van een jong risico kind.

Mogelijkheden lijken onuitputtelijk en een deel ervan is in hoofdstuk zes te vinden.

6 Conclusies onderzoek

Samenhang tussen beginnende geletterdheid en motoriek.

Bij de conclusies kijk ik terug naar mijn onderzoeksvraag en de deelvragen. Heb ik op alles antwoord gekregen? Ik neem de belangrijkste onderdelen van mijn onderzoek terug; beginnende geletterdheid en motoriek.

Beginnende geletterdheid

De voorwaarden om beginnende geletterdheid te stimuleren en te leren. Ik wilde graag achterhalen welke voorwaarden of aspecten zijn belangrijk voor de ontwikkeling van de beginnende geletterdheid en de start van het lezen. Hierbij heb ik gekeken naar het protocol leesproblemen en dyslexie. Ook ben ik artikelen gaan teruglezen om een completer beeld te krijgen.

In de hele onderbouw is fonemisch bewustzijn belangrijk. In de ontwikkeling van taal moeten gesproken en geschreven taal in combinatie aangeboden, zodat de kinderen de relatie zien en ontdekken.

Belangrijk is ook dat kinderen met zoveel mogelijk letters in aanraking komen. Het leeslettertype gebruiken dat in groep 3 gebruikt wordt, dat zijn drukletters.

Daarbij telt, dat jonge risico kinderen een gerichte, directe instructie nodig hebben.

Voor de groepen 3 is het geven van een effectieve leesbegeleiding aan kinderen die moeite hebben met leren lezen heel belangrijk.

Voor de groepen 1-3 telt dat het onderwijs een betekenisvolle context moet bieden, waarin het sociaal leren en strategisch leren, volgens interactietaalonderwijs, een plaats krijgen.

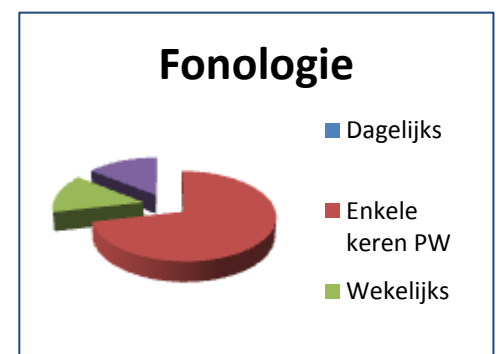
Open communicatie en directe interactie spelen een grote rol. De manier waarop kinderen leren is ook van invloed. De leerkracht dient hier kennis van te hebben. In het boek 'Matchen met MI' kun je bij elk type kind kenmerken vinden en ook tips voor onder meer lees- en spellingstrategieën.

Doelen van beginnende geletterdheid. Ik wilde weten wat er aan beginnende geletterdheid gedaan wordt in de onderbouw. Dit zal door de invoering van 'Schatkist' het komende jaar wel veranderen. Deze methode voldoet aan alle doelen

van de beginnende geletterdheid. De leerkrachten moeten wel kritisch blijven of alle onderwerpen betekenisvol zijn, of betekenisvoller gemaakt moeten worden.

Door de enquête heb ik een goede indruk gekregen wat er wel, niet of minder werd gedaan in de klassen. Ik heb dit ook vergeleken met andere scholen, waardoor je soms opmerkelijke verschillen, maar ook overeenkomsten kon zien. Ik heb in hoofdstuk 5 al geconstateerd dat verhaalbegrip, boekoriëntatie, verhaal voorspellen en geschreven en gesproken taal vaker aan bod komen dan het taalbewustzijn, alfabetisch principe, functioneel lezen en schrijven en de start van het technisch lezen. Bij het voorlezen en interactief voorlezen worden niet veel extra materialen gebruikt.

Taalbewustzijn is een belangrijk aspect van de beginnende geletterdheid. Je werkt dan gericht aan drie tussendoelen; tussendoel 3. Relatie gesproken en geschreven taal, tussendoel 4. Taalbewustzijn en tussendoel 5. Alfabetisch principe. Het fonologisch bewustzijn is een onderdeel van taalbewustzijn en een essentieel onderdeel voor de beginnende geletterdheid. Dit onderdeel krijgt niet dagelijks aandacht op school.

Het voorlezen en vertellen kunnen interactiever gemaakt worden door materialen toe te voegen, die bij het verhaal/boek passen. Bijvoorbeeld gebruik maken van een verteltafel, of kopie figuurtjes van het boek dat klassikaal gelezen wordt. Een boek centraal stellen en regelmatig terug laten komen, of door kinderen laten voorlezen.

De vertelkring, waarin het leergesprek vaak plaatsvindt, kan vaker aangepast worden aan het niveau, belangstelling van de kinderen en ook de vorm kan anders, bijvoorbeeld door het toepassen van de kleine kring, waarin kinderen beter uitgelokt kunnen worden om deel te nemen aan het gesprek. Dit vergt wel een andere organisatie in de klas; meer zelfstandig werken.

Taal- en fonologisch bewustzijn moet vaker aandacht krijgen vanwege de belangrijke rol die ze hebben in de ontwikkeling van beginnende geletterdheid.

Alfabetisch principe, wordt door de lettermuur bevorderd. Kinderen moeten zelf de mogelijkheid hebben om met letters te spelen: letters op ooghoogte, stempelen, schrijven, voelen, uitbeelden (gebarenalfabet).

Technisch lezen en kennen van 16 letters is alleen van belang voor kinderen die er aan toe zijn.

De talige inrichting en activiteiten. Een talige inrichting is belangrijk voor de kinderen die visueel zijn ingesteld. Door de lettermuur, *van de methode Schatkist*, is het zichtbaar dat letters in de belangstelling staan. Deze hangt echter vaak buiten het bereik van kinderen. Het is juist belangrijk dat kinderen er zelf mee aan de slag kunnen. Zoals tekeningen maken bij letters, met voelletters in de buurt. In alle kleuterklassen bij ons op school is een boekenkast of leeshoek. Als je kijkt naar de mogelijkheden zoals ik ze gezien heb op jenaplanschool “De Rennevoirt” kun je daar nog meer uithalen. Vele andere mogelijkheden zijn te lezen in boeken van M. van Kleef en M. Tomesen ‘*Werken aan taalbewustzijn*’ en ‘*Stimulerende lees- en schrijfactiviteiten in de onderbouw*’, of ‘*Van beginnende geletterdheid tot lezen*’ van Dick Loeve. Keuzes moeten bewust gemaakt worden uitgaande van het interactief taalonderwijs. Zoals het volgende schema laat zien:

Voorbewerken.	Zorgen voor betrokkenheid, aansluiten bij de belevingswereld. Rijke en uitdagende (zone van naaste ontwikkeling) context.
Semantiseren.	Betekenis van de woorden uitleggen, op zoveel mogelijk manieren. Opbouw van een netwerk van samenhangende begrippen.
Consolideren.	Betekenenissen inoefenen, leren begrijpen, onthouden en zelf leren gebruiken.
Controleren.	Nagaan of nieuwe woorden en betekenissen ook werkelijk onthouden zijn, ook op langere termijn.
Feedback.	Verbeteren, verhelderen en bevestigen.

(Nulft D van den, 2002)

Een klankkast stimuleert het bewuster bezig zijn met taal. Daarin zitten taalspelletjes en taalpoppen, die bijvoorbeeld rijmen, langzaam (in lettergrepen) praten, hakken Et cetera. Zie voor de indeling van de klankkast de bijlagen 10.11 bladzijde 80. Er moeten niet te veel poppen ingezet worden, dan is het niet meer overzichtelijk. Niet voor de kinderen, maar ook niet voor de leerkracht, die alle ‘stemmetjes’ moet onthouden!

Activiteiten om de inrichting heen blijven onmisbaar. Een talige inrichting maakt taal zichtbaar, activiteiten en het regelmatig terug komen ervan (routines) laten de

informatie bekijken bij de kinderen, als de nieuwsgierigheid en betrokkenheid ook aanwezig zijn. En daar kunnen we zelf voor zorgen. Leerkrachtgestuurde activiteiten afgewisseld met leerlinggestuurde activiteiten. Voorbeelden voor activiteiten:

Activiteiten in de kring:	Activiteiten in hoeken:
■ Inrichten van een verteltafel, ■ Extra materialen verzamelen bij het thema of boek, ■ Dagelijks voorlezen, soms afwisselen met vertellen, ■ Praten in een kleine kring en grote kring, ■ Dramatiseren, ■ Voeren van een leergesprek, ■ Een groepstekst maken, ■ Letterspelletjes, rijmspelletjes, analyse en synthese spelletjes, ■ Het maken van een themaplaat/plakboek, storybord.	■ Zelf lezen en schrijven, ■ Speelhoeken, vanuit thema, ■ Lees/schrijfhoek, met stempels, schrijfmateriaal, tijdschriften/scharen, naamkaartjes et cetera. ■ De boekenhoek, een boek centraal zetten, ■ De luisterhoek, ■ Werken met de computer. <i>Tips:</i> Zelf meespelen, spelbegeleiding geven. Gebruik veel verschillende lettermaterialen.

(Loeve, 2000)

Motoriek

In voorgaande hoofdstukken heb ik al het belang van een goede motorische ontwikkeling vastgesteld. Een goede motoriek heeft invloed op het hele functioneren van het kind. Ook de motoriek is van belang voor het leren schrijven in groep drie. Goed en voldoende bewegen staat nu ook via de media in de belangstelling. Naast taal blijkt ook de motoriek veel invloed te hebben op het hele functioneren van het kind.

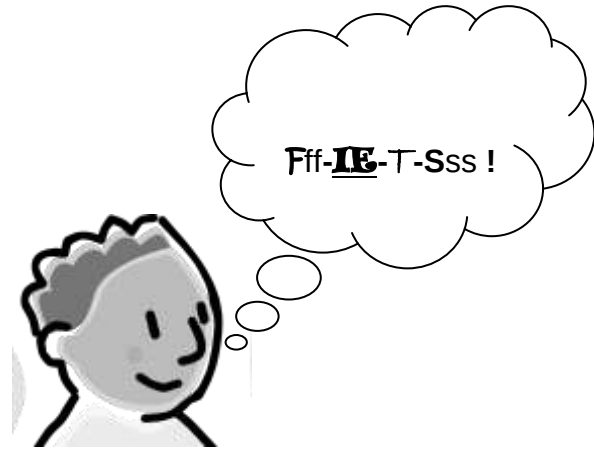
Relatie motoriek, taal en leren. Kindertherapie praktijk de Vlieger geeft expliciet aan dat er een verband is tussen de cognitieve ontwikkeling en de ontwikkeling van de motoriek. Dit gegeven wordt door andere bronnen bevestigd. Zoals in het open interview met Thea van Eijk-Looijmans. Uit de gegevens die ik verzameld heb, kan ik de volgende conclusies trekken.

De motorische ontwikkeling heeft invloed op al het leren, niet alleen de taalontwikkeling. Alles wat met motoriek ondersteund kan worden is van belang voor de totale ontwikkeling van een kind. Hierbij kun je ook denken aan het gebruik van de zintuigen (ervaren met het hele lijf).

Leren kan immers op verschillende manieren (zie 2.6 bladzijde 19), De leerkracht dient hier kennis van te hebben, zodat hij de stijl kan herkennen en het kind op de beste manier kan stimuleren.

Ik zie een fiets.

Ik fiets, ervaar fietsen!

Door de plaatjes probeer ik aan te geven aan dat het leren van kinderen vaak door ervaringen, het doen, de denkprocessen in de hersenen stimuleert, waardoor het leren meer betekenis krijgt en beter beklijft. Veel deelvaardigheden van een kind werken hierbij samen, ogen (ik zie een fiets), tastzin (ik voel hoe ik op de fiets zit), motoriek (ik moet de pedalen rond bewegen en evenwicht bewaren, snelheid afstemmen, reageren...), denkprocessen (letters van F-I-E-T-S, afstemmen,...)

Kinderen hebben beweging en motorische inoefening nodig. Op school moeten alle grondvormen van de motoriek aan bod komen, aangepast aan de leeftijd en het niveau van de kinderen. Zie ook de bijlagen 8.12 bladzijde 83 voor suggesties om de motorische ontwikkeling in de klas te stimuleren. Voor de lateralisatie is het belangrijk om de handen samen, of juist tegengesteld te laten werken. Daardoor worden processen in de hersenen gestimuleerd.

Deze processen zijn voor het verdere leren van groot belang. Je kunt daar geen invloed op uitoefenen, lateralisatie uitgezonderd. We kunnen er wel voor zorgen dat het kind zich op andere gebieden zo optimaal mogelijk kan ontwikkelen. Dit kan door het onderwijs af te stemmen op het kind en zijn mogelijkheden. (zie ook inclusief-, passend-, oplossingsgericht onderwijs en interactief taalonderwijs)

Conclusie; Alle aspecten van een kind, het functioneren van de hersenen, zijn motoriek, temperament... en zijn belevingswereld hebben invloed op de manier

waarop hij leert. Ze hebben invloed op elkaar. Het is niet mogelijk om je te richten op alle aspecten. Het is iets wat je in je achterhoofd moet houden als je kijkt naar een kind. Door goed te observeren en interpreteren de aspecten achterhalen die voor dit kind van belang zijn en je in je onderwijs daar op richten, uitgaande van wat het kind kan, succeservaringen op laten doen en de betrokkenheid stimuleren. Kortom:

Voor de groepen:	Belangrijk bij beginnende geletterdheid:	Voor de motoriek:	De leerkracht:
1 en 2:	Taalbewustzijn = relatie geschreven en gesproken taal en alfabetisch principe, maar ook het fonologisch bewustzijn met daarin het fonemisch bewustzijn. Het aanbieden van vele letters, gebruik maken van het leeslettertype uit groep 3, voor bijvoorbeeld labelen. Directe instructie voor jonge risico kinderen.	Leren met zoveel mogelijk zintuigen. Alle grondvormen dienen aan bod te komen. Stimuleren van de lateralisatie.	Kan aansluiten bij het niveau en de belevingswereld van leerlingen. Kan uiteenlopende en geschikte werk- en leervormen te gebruiken. Onder andere het sociaal en strategisch leren. Kan kinderen stimuleren in het leren door ze te laten ervaren, middels bewegingen en begrippen uit te laten voeren. Weet de normale ontwikkeling van beginnende geletterdheid en motoriek en grijpt vroegtijdig in bij uitval. Neemt ouders serieus en betreft ze in de begeleiding.
3:	Verder gaan met voorgaande punten, taalbewustzijn en directe instructie. Effectieve leesbegeleiding voor uitvallers bij het leren lezen.		

7 Mijn proces, evaluatie onderzoek en discussie

In dit hoofdstuk kijk ik terug naar het onderzoek, de conclusies, het proces hoe ik tot dit alles ben gekomen en wat dit betekent voor mij als leerkracht voor groep 3 en als IB-er van de onderbouw.

Reflectie op mijn onderzoek

Mijn onderzoek bestond uit twee delen. Het gedeelte over beginnende geletterdheid en de relatie met de motoriek. Daarnaast wilde ik ook nog kijken naar het functioneren van de hersenen. Dit deed geen goed aan de overzichtelijkheid van mijn onderzoek, daarom heb ik me er niet verder op gericht en gelaten voor wat het was.

Door mijn onderzoek kan ik gerichte aanbevelingen doen voor het onderwijs aan de groepen 1 en 2 op het gebied van beginnende geletterdheid en motorische ontwikkeling. Dat vind ik een fijne conclusie, want juist met dit onderzoek wil ik de link hebben naar de praktijk. Ik blijf vaak in de literatuur 'hangen'.

Literatuuronderzoek stond nu meer in het teken van 'wat kan ik er mee in de praktijk'? Het liefst had ik 'alle' praktische aanbevelingen in de bijlagen gestopt, maar dat waren er te veel. Als aanvulling zouden boeken van Margareth van Kleef en Marieke Tomesen door school aangeschaft kunnen worden.

Persoonlijke reflectie

Ervaringen en leerwinst.

Ik kijk terug op een zeer leerzame periode, maar ook een moeizame. Onderzoek doen is een vak apart.

Mijn zwakke punten: Wat vooral veel moeite kostte was het plannen van het onderzoek en de uitvoer daarvan tussen de modules door en de combinatie met werk en gezin. Ik miste de tijd om er 'op uit' te kunnen gaan. Daardoor moest het

interview met Thea van Eijk-Looimans door de telefoon plaatsvinden. Jammer genoeg kon ik ook met de kindertherapiepraktijk 'De Vlinder' ook geen persoonlijke afspraak krijgen. Dat was wederzijds moeilijk, als ik kon konden zij niet en vice versa. De oplossing was om de vragenlijst op te sturen.

Ook vond ik het moeilijk om de enquête te maken. De enquête zou via internet kunnen worden ingevuld. Dat mislukte, waardoor een aantal collega's het uiteindelijk drie keer hebben ingevuld. Ik wilde veel weten, daardoor moest ik voor de analyse weer goed kijken wat ik nodig had voor mijn onderzoek. Vervelend was het wachten op de antwoorden van een paar partijen. Ik heb daar veel tijd in moeten stoppen, uiteindelijk is het wel allemaal gelukt.

Mijn streven was om invloed te hebben op het taalonderwijs van de school. Dat is nog niet gelukt, wederom tijdgebrek en ook een deel onzekerheid.

Mijn sterke punten: Het vinden van literatuur was geen probleem, het goed lezen ervan wel. Vaak heb ik de inhoudsopgave gebruikt, om gericht te kunnen gaan lezen. Het lezen van literatuur heeft me goed op weg geholpen. Internet vind ik ook een fijne manier om aan informatie te komen. Soms kom je uit op relevante artikelen, of boeken die je kunt gebruiken. Tijdens het verwerken van de informatie stuitte ik vaak op het hebben van te veel woorden (informatie). Dat betekende weer schrappen en overlezen en beoordelen wat moest blijven staan en wat niet.

Ik blijf verbanden leggen en zien. Bijna alles heeft invloed op elkaar. Als een druppel die het water in beroering brengt. De vele verbanden tussen de motoriek, het leren, functioneren van de hersenen en de ontwikkeling van beginnende geletterdheid maakte het voor mij ook moeilijk om een goed overzicht te houden. Ik zou het liefste overall alles vanaf willen weten, wat niet mogelijk is binnen één onderzoek. Het leren beperken en iets los laten was moeilijk. Tot op het laatst heb ik informatie over het functioneren van hersenen weg moeten halen. Ik zie het wel steeds als rode draad terug komen in artikelen en boeken die ik heb gelezen.

Bekwaamheden: Over de onderzoeksvraag en deelvragen: er zijn vele manieren waarop kinderen, methodeonafhankelijk, gestimuleerd kunnen worden. Ik ben erachter gekomen dat ik als leerkracht wel moet weten wat belangrijk is voor beginnende geletterdheid, maar nog belangrijker is het om te weten hoe ik een kind

betrokken kan krijgen in het leerproces. Betrokkenheid is echt een sleutelwoord in het leren en daar kan ik als leerkracht voor zorgen. Door in te gaan op de belangstelling en uit te gaan van hun sterke punten en van daaruit verder bouwen. Ik heb gemerkt dat ik veel sneller de sterke kanten kan zien van een kind en voel goed aan waar hij of zij mee geprikkeld kan worden. Een paar succeservaringen prikkelen me om daar mee door te gaan. Dat wil ik ook graag overbrengen naar collega's. Ik heb me opgegeven om in de werkgroep 'ontwikkeling onderbouw' plaats te nemen. Ik wil mijn collega's laten ervaren dat ze zelf meer uit kinderen kunnen halen, door kritisch te blijven kijken naar het onderwijsaanbod. Een methode of bron los durven laten en goed kijken en luisteren naar de kinderen zelf.

Mijn gedrag/identiteit: Als leerkracht heb ik een grotere bagage gekregen, die ik nu als IB-er kan inzetten in mijn begeleiding. Ik heb meer kennis opgedaan op de gebieden van beginnende geletterdheid en motoriek. Zijdelings ook van de invloed van de hersenen. Ik zal deze kennis bewust inzetten tijdens mijn IB werkzaamheden en het werken in groep 3. Kinderen een kans geven, eruit halen wat er in zit. Ik merk ook dat ik zekerder ben geworden. Ik ben zeker gegroeid, maar ben nog niet uitgeleerd! Ik ben betrokken bij kinderen, maar wil ook leerkrachten ondersteunen, versterken en helpen bij problemen. Er blijven aspecten die ik in mijn vingers wil krijgen, zeker ten aanzien van de IB en qua kennis ben ik ook niet uitgeleerd.

Overtuigingen: Ik ben er van overtuigd dat er veel uit kinderen te halen is, ook al hebben ze een achterstand en zijn ze een risico kind. Als ik zie hoe een kind opbloeit, door uit te gaan van wat ze kunnen en aan te sluiten bij hun belevingswereld, weet ik hoe belangrijk dit is. De motorische ontwikkeling is een belangrijk onderdeel van de totale ontwikkeling en heeft net als de taalontwikkeling een grote invloed op het leren en functioneren van een kind. Daarom is het belangrijk om de motoriek goed te stimuleren.

Een openbare school staat open voor verschillende gezindtes. Ik vind dat daar ook bij hoort respect voor anderen en kunnen omgaan met verschillen erbij horen. Als je kijkt naar de opzet van inclusief- en passend onderwijs is dat waar we naar toe 'moeten.' Natuurlijk is het een ideaalbeeld, waar nog veel haken en ogen aan zitten. Onderwijs zal creatief en inventief naar oplossingen moeten zoeken.

Procesverloop.

Onderzoek doen naar iets wat je boeit vind ik een leuke bezigheid. Lastig was het wel om aan alle voorschriften te voldoen. Ik heb allereerst geworsteld met het goed vinden van een onderwerp. Beginnende geletterdheid, motoriek, functioneren van de hersenen en ik wilde ook nog dat het zinvol voor school zou zijn. Het beperken kostte enige moeite, maar heeft wel geresulteerd in meer duidelijkheid en rust in de informatie. De andere invalshoeken zijn niet voor niets geweest. Ik kan ze later uitwerken. Ik heb er zelf al veel van geleerd.

Daarna het geworstel met de onderzoeksvraag en deelvragen waarop ik me wilde richten in het onderzoek. Ik snap nu, aan het einde, pas eindelijk goed wat het belang is van de deelvragen. Daarmee specificeer je de onderzoeksvraag. Ik wilde veel te veel weten en dat levert chaos op. Een goede focus hebben en daarbij je afsluiten voor afleiding. Op te veel vragen kun je geen duidelijk antwoord krijgen.

Door de hoeveelheid aan informatie heb ik wel het gevoel gehad dat ik 'door de bomen het bos niet meer kon zien'. Ik wil het graag goed doen en ook op tijd. Dat laatste lukte niet. Het hebben van een jong gezin en de restanten van het ziek zijn hebben daar een grote invloed op gehad.

Ik heb verschillende pogingen gedaan om mijn proces vast te leggen, digitaal, op schrift. Door het chronisch tijdgebrek heb ik niet alles vastgelegd. Een klein schriftje waarin ik snel wat kon opschrijven was nog de beste optie. Die kon ik overal mee naar toe nemen en benutten wanneer ik het wilde.

Metaforen kan ik genoeg bedenken om mijn proces in beelden om te zetten. Ik zie het als een elektriciteitsmast. Deze kunnen heel eenvoudig zijn qua vorm en toch al energie doorgeven. Het komt op de plak waar het nodig is. Zoals een leerkracht die les geeft aan kinderen. Je leert bij, krijgt informatie/energie, door de elektriciteitscentrale/opleiding. De mast wordt sterker/ breder en kan steeds meer doorgeven. De vorm verandert en krijgt meer inhoud.

Invloed op de toekomst

Kort samengevat:

Betrokkenheid van kinderen is een sleutelwoord in het leren. Belangrijk is kennis van de leefwereld van het kind en daar gebruik van maken. Ook de manier van leren en motoriek in het leren zijn belangrijk. Als IB-er wil ik graag de houding overbrengen om kritisch te blijven kijken naar een methode en deze los te kunnen laten in die het niet voldoet aan de criteria van interactief taalonderwijs.

De enquête van de groepen 1/2 heeft veel informatie opgeleverd over de beginnende geletterdheid. Door deze resultaten af te zetten tegen de resultaten van andere scholen kon ik praktische aanbevelingen geven. Deze praktische aanbevelingen ga ik komend schooljaar onder de aandacht gaan brengen aan de collega's. Zoals het inzetten van extra materialen en activiteiten bij het aanbieden van een boek. Ook wil ik het gebruik van een verteltafel en de kleine kring aanbevelen. Misschien door het bevorderen van collegiale consultatie, want er is in ieder geval één leerkracht die zo werkt. En het in de praktijk zien werkt stimulerend. Dat merk ik aan mezelf ook. Even kijken of lezen hoe een ander het doet en dan mijn weg erin vinden.

Ook zou ik een aanbeveling willen geven aan de groepen drie. Dat ze, zeker in het begin van groep 3, rekening houden met de manier waarop ze als kleuter geleerd hebben. Dat de methode van Veilig Leren Lezen iets soepeler gehanteerd kan worden. Ook hier de uitgangspunten van interactief taalonderwijs aanhouden. Het inzetten van speelleerhoeken niet vergeten en gebruik maken van de praktische tips uit het protocol leesproblemen en dyslexie.

Wat ik verder wil leren en ontwikkelen binnen mijn werksituatie.

Graag zou ik een voorbeeld maken van een taalkast. En de bijbehorende activiteiten onder de aandacht brengen bij de onderbouwcollega's. Zoals ik heb gezien bij mijn bezoek aan de Rennevoirt. Dit moet wel in samenspraak gebeuren, zodat iedereen er ook achter staat.

Ik heb niet het gevoel helemaal klaar te zijn. Er zijn zoveel manieren waarop je kunt kijken. De verschillende leerstijlen bijvoorbeeld. Hier zou je een nieuw onderzoek

over kunnen starten. Ook de verschillende onderdelen van beginnende geletterdheid, taalonderwijs kunnen uitgediept worden. Zoals mondelinge taalvaardigheid. Er zijn kinderen met 'gesprekgebrek', die op dat gebied uitvallen. Ook het geven van spelbegeleiding kan vele aspecten van leren en spraaktaalontwikkeling stimuleren, de inzet van speelleermaterialen... Nu stop ik met de opsomming, want dit is tevens mijn valkuil. Ik vind zoveel interessant en ik zie vele raakvlakken met elkaar dat ik zelf door de bomen het bos niet meer zie. Regelmatig afstand nemen, een helicopterview en prioriteiten stellen. Wat ik volgend schooljaar voor mezelf duidelijk wil hebben is een protocol voor dyslexie. Ik wil voor mezelf de stappen duidelijk hebben.

De vragenlijst over motoriek en het open interview hebben de conclusie opgeleverd dat er daadwerkelijk een verband is tussen leren en motoriek. Taal kan door bewegingservaringen gestimuleerd worden. Dit is een aspect uit het leren. Graag zou ik nog een keer de opleiding voor motorische remedial teaching willen doen, zeker nu ik weet hoeveel invloed motoriek heeft op een kind en het leren.

Ter afsluiting: Komend schooljaar ga ik niet gelijk door met een nieuwe opleiding. Ik wil een jaar om het geleerde toe kunnen passen en ook thuis meer tijd hebben voor mijn kinderen en mezelf. Even stilstaan en dan weer doorgaan, met mijn eigen ontwikkeling.

Kijkend naar kinderen en (taal)onderwijs: **Kijk naar het TOTAAL-PLAATJE!**

8 Dankwoord

Met het afronden van mijn onderzoek sluit ik ook de Master opleiding Jonge Risico Kind af. Ik hoop dat de uitkomsten van mijn onderzoek zullen leiden naar een beter taalonderwijs in de groepen één, twee en drie. Gericht op beginnende geletterdheid en motorische vaardigheden als een aandachtspunt.

Bij de totstandkoming van het onderzoek wil ik graag diegenen bedanken die mij in dit proces hebben geholpen met hun informatie of door feedback te geven.

- OBS. Koolhoven, de collega's van de groepen één, twee en drie, voor het invullen van de enquête en vragenlijsten. IB-er Sigrid, ze heeft mij geadviseerd bij het beperken.
- Nelly Ehrismann, mijn begeleidster en opleidingscoördinator. Voor de goede begeleiding en het geven van de bruikbare feedback. Ze heeft er een hoop tijd ingestoken om samen met mij het meesterstuk vorm te geven en waar nodig wat te corrigeren.
- Martin Heeffe, voor de boeiende lessen tijdens Onderwijsaanbod en de gastvrijheid en Lidewijn van Kuppevelt voor haar gastvrijheid en de informatie die ik van haar heb gekregen.
- Mijn critical friends:
 - Mariska en Hanneke, mijn intervisie genoten. Die tijdens de intervisie en ook daarna goede feedback gaven. Mariska heeft door haar opmerking ervoor gezorgd dat ik de koppeling met motoriek er niet helemaal uit heb gehaald.
 - Patricia en Ellen, twee vriendinnen, die vanuit hun moederschap mijn onderzoek hebben gelezen. Of de inhoud begrijpelijk was.
 - Mijn man heeft vooral naar de structuur van mijn onderzoek gekeken en praktisch ondersteund door leuke dingen te doen met de kinderen. daardoor had ik meer tijd voor het verwerken van gegevens.
 - Een bevriend echtpaar, dat vooral gelet heeft op de structuur en taalkundige aspecten.
- Thea van Eijk-Looimans, voor al haar informatie en het prettige interview dat ik met haar heb gevoerd.

- Kindertherapie praktijk '*De Vlinder*', ook voor hun moeite om de vragenlijst in te vullen en mij de mogelijkheid te geven om daarover nog contact op te nemen.

Allemaal hartelijk bedankt voor jullie bijdrage aan mijn masterstuk.

9 Literatuurlijst

- Aleid-Beets-Kessens, e. (2003). Gedrag begrijpen. In T. Deley, *Sjonnie, onderweg naar de regie over zijn eigen leven*. (pp. 21-52). Apeldoorn-Antwerpen: Garant.
- B.pompert, T. S. (1993). *Spelen en leren op school*. Tilburg: Uitgeverij Zwijsen B.V.
- Balans. (2010). *info over DCD*. Opgeroepen op mei 31, 2010, van Stichting Balans : <http://www.balansdigitaal.nl/assetmanager.asp?aid=1536>
- Beemen, L. v. (2006). *Ontwikkelingspsychologie*. Groningen/houten: Wolters-Noordhof.
- Beernink, R. (2006). *Taaldidactiek*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.
- Beukering, N. &. (2006). *Handelingsgericht werken: een handreiking voor de interne begeleider*. Leuven: Uitgeverij Acco.
- C. Ireland, L. C. (1998). *Leren praten en pratend leren*. Rijswijk: Uitgeverij Elmar B.V.
- Caminda G, H. A. (2010). Waar halen ze het vandaan? *De wereld van Het Jonge Kind* , 4-10.
- D. Memelink, A. B.-K. (2003). Onderwijs aan jonge risicokinderen. In A. B.-K. D. Memelink, *Onderwijs aan jonge risicokinderen* (pp. 24-31). Baarn: HB uitgevers.
- Denkers, D. (2008, april 3). *Het jonge kind*. Opgeroepen op december 12, 2009, van Centrum voor Nascholing: http://www.centrumvoornascholing.nl/folders/PO_Het%20jonge%20kind%20en%20VE.pdf
- Eijk-Looijmans, T. v. (2009, november 1). *Een goede motoriek speelt bij de cognitieve ontwikkeling van kinderen een heel belangrijke rol!* Opgeroepen op april 3, 2010, van Spelen moet: <http://www.spelenmoet.nl/>
- Expertise Centrum Nederlands. (2009, september 1). Opgeroepen op 2010, van Expertise Centrum Nederlands.

Expertisecentrum Nederlands. (2009, september 1). *Goed taalonderwijs door interactie*. Opgeroepen op februari 26, 2010, van Expertisecentrum Nederlands: <http://www.expertisecentrumnederlands.nl/>

Expertisecentrum Nederlands. (2001). Protocol leesproblemen en dyslexie groep 1-4. In *Protocol leesproblemen en dyslexie groep 1-4* (pp. 9-114). Nijmegen: Mediagroep KUN/AZN.

Fontys Hogescholen OSO 's Hertogenbosch. (2007, september 1). JR06SM07. *Speciale spelbegeleiding*. 's Hertogenbosch, Noord-Brabant, Nederland: Fontys OSO.

Fontys OSO, JR03SM07. (2007, september 1). JR03SM07. *Onderwijsaanbod aan Jonge Risicoleerlingen*. 's Hertogenbosch, Noord-Brabant, Nederland: Fontys OSO.

Freriks, K. (2009, oktober 1). JR07SM09. *Gedrag Begrijpen*. Tilburg, Noord-Brabant, Nederland: Fontys OSO.

Furman, B. (2006). *Kids' Skills*. Soest: Nelissen.

G.M. van der Aalsvoort, J. K.-S. (2006). *Puur Plezier, spelsuggesties voor de basisschool*. Leuven: Acco.

Garsen, B. (2003). *Passend Onderwijs en Oplossingsgericht Onderwijs*. Opgeroepen op mei 27, 2010, van Impuls organisatie en advies: <http://www.impulsorganisatieadvies.nl/.../Passend%20Onderwijs.doc>

Gerards, T. (2010, april 24). *Ewald Vervaet*. Opgeroepen op mei 28, 2010, van themamagicalmadhouse: <http://www.themagicalmadhouse.nl/EwaldVervaet/VervaetKleutergeenSchoolkind.htm>

Groter Groeien. (sd). *kubikidsGG*. Opgeroepen op mei 28, 2010, van Groter Groeien: <http://www.trendyspeelgoed.nl/shop/files/images/kubikidsGG.PDF>

Harinck, F. (2007). *Basisprincipes Praktijkonderzoek*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant uitgeverij.

Institute For Neuro-Physiological Psychology nederland. (2007). *Reflexen: uitleg*. Opgeroepen op maart 12, 2010, van inpp: http://www.inpp.nl/pag_reflex_uitl.html

Janssen-Vos, F. (2004). *Spel en ontwikkeling*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Kaart, B. R. (2005). *Matchen met MI*. Vlissingen: Bazalt.

Kallenberg t., K. B. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.

Kinderoefentherapie. (1999, januari 1). Opgeroepen op maart 29, 2010, van Oefentherapie Cesar Zeewolde: http://www.oefentherapiezeewolde.nl/oefentherapie_kinderoefentherapie.html

Kleef M. van, M. T. (2002). *Stimulerende lees- en schrijfactiviteiten in de onderbouw*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Kleef M. van, M. T. (2002). Werken aan taalbewustzijn. In M. T. Margareth van Kleef, *Werken aan taalbewustzijn* (pp. 35-48, 98-103). Veghel: Expertisecentrum Nederlands.

Koning, L. (2009, 1 13). *Collemn Ze moeten 16 letters kennen*. Opgeroepen op maart 13, 2010, van Pravoo: <http://www.pravoo.com/index.php?id=column>

Kraneveldt, M. (2010, maart 21). Passend onderwijs: ieder kind telt mee! *Trouw* .

L. Verhoeven, E. K. (2003). *Schatkist*. Tilburg: Zwijsen B.V.

L.A. Kurtz. (2007). *De motoriek van kinderen, mer dyspraxie, autisme, ADHD en leerstoornissen*. Huizen: Pica.

Loeve, D. (2000). *Van beginnende geletterdheid tot lezen*. Drunen: Delubas educatieve uitgeverij.

M. Lodeweges, G. S. (2007, augustus 1). *Spelenderwijs Bewegen*. Opgeroepen op januari 25, 2010, van oefentherapie-Utrecht: <http://www.oefentherapie-utrecht.nl/pdf/praktijkgids.pdf>

M. Sjoblom, K. M. (2008). *Oplossingsgericht Onderwijzen, naar een gelukkiger school*. Apeldoorn: Fontys OSO & Garant-Uitgevers n.v.

Margareth van Kleef, M. T. (2002). *Werken aan taalbewustzijn*. In M. T. Margareth van Kleef, *Werken aan taalbewustzijn* (pp. 35-48, 98-103). Veghel: Expertisecentrum Nederlands.

Memelink, A. B.-K. (2003). *Onderwijs aan jonge risicokinderen*. In A. B.-K. Memelink, *Onderwijs aan jonge risicokinderen* (pp. 24-31). Baarn: HB uitgevers.

Noordstar, J. (2009). *Motoriek in de Basisschool*. Baarn: ThiemeMeulenhoff.

Norden, S. v. (2006). *Taal leren op eigen kracht*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Norden, S. v. (2009, 12 12). *taalwerkvorm/taalaronde*. Opgeroepen op 12 27, 2009, van taalvorming en taaldrukken: <http://www.taalvormingentaaldrukken.nl>

Nulft D van den, V. M. (2002). *Met woorden in de weer*. Bussem: Coutinho.

Passend Onderwijs. (2009, juli 5). *Samenvatting Pssend Onderwijs alles op een rij*. Opgeroepen op februari 1, 2010, van Passend Onderwijs: www.passendonderwijs.nl/files/media/beleid_passend_onderwijs/samenvattingPassendonderwijsallesopeenrij.pdf

Rengenhart, E. (2009). *Sensomotorische intergratie*. Opgeroepen op juni 8, 2010, van Sensomotorische Intergratie: <http://www.sensomotorische-integratie.nl/>

SLO. (2009). *Kerndoelen*. Opgeroepen op 11 16, 2009, van SLO: www.slo.nl/primair/kerndoelen

Stichting Inclusief Onderwijs. (2003, november 5). *index*. Opgeroepen op april 23, 2010, van website inclusief onderwijs: <http://www.inclusiefonderwijs.nl/index.php>

Tomesen, M. v. (2002). *Werken aan taalbewustzijn*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Verhoeven, L. A. (1999). *Tussendoelen beginnende geletterdheid*. Opgeroepen op 2010, van Expertise Centrum Nederlands: http://www.expertisecentrumnederlands.nl/ExpertiseCentrumNederlands_C01/default.asp?comid=122&modid=400

Vernooy, D. K. (2006). *Effectief omgaan met risicolezers*. Amersfoort: CPS onderwijsontwikkeling en advies.

10 Bijlagen

1. Schema n.a.v. vragenlijst groep drie.
2. Verklarende begrippenlijst beginnende geletterdheid.
3. De 15 stappen van Kids' Skills.
4. Meervoudige intelligentie.
5. Interactiemodel totale ontwikkeling en de motorische ontwikkeling.
6. Grafieken van enquête beginnende geletterdheid.
7. Open interview met Thea van Eijk-Looijmans.
8. Vragenlijst motoriek plus verslag.
9. Bezoek Jenaplanschool Rennevoirt.
10. Directe instructie en effectieve leesbegeleiding.
11. Indeling klankkast.
12. Stimuleren van motoriek in de klas.

10.1 Schema n.a.v. vragenlijst groep 3

OBS. Koolhoven:	Andere school:
Wat mis je vooral bij de overgang van groep 2 naar groep 3?	
1. Aan taalvaardigheden, mondeling, schriftelijk/schrijven:	
Kinderen schrijven hun naam vaak met hoofdletters. Ik ben voorstander van blokletters bij de kleuters, omdat ze die in hun omgeving ook veel tegen komen. (folders, boeken, borden) Blokletters zijn de leesletters!	Geen opmerkingen
2. Aan kennis:	
Ze kennen niet voldoende letters, ze moeten (volgens groep 3 onder de loep) 15 letters (her)kennen.	Geen opmerkingen
3. Aan leervoorwaarden:	
Geen opmerkingen	Aan het aspect 'werkhouding' wordt naar mijn mening soms te weinig aandacht besteed. 'Dat komt wel goed met de structuur in groep 3' wordt dan gedacht, maar dat is lang niet altijd het geval. Ik zou het fijn vinden als er in de kleutergroepen al meer aandacht aan de werkhouding van een kind zou worden besteed.
4. Wat zouden de groepen 2 moeten doen om de overgang naar groep 3 beter te laten verlopen?	
Ze zijn al op de goede weg door de methode schatkist in te voeren. Veel klankoefeningen en rijmoefeningen doen. Ook teloefeningen (tellen t/m 12, beginnen bij 5 en stoppen bij 10 bijvoorbeeld) De overgang van groep 2 naar 3 zou soepeler moeten gaan. Het hakken en plakken is heel belangrijk voor groep 3. Kleuters moeten ook nog gewoon kunnen kleuteren!	Het tweede half jaar al specifiek aandacht besteden aan wat in groep 3 gevraagd gaat worden op het gebied van taal, rekenen en schrijven. Indien mogelijk groep 2 op een ochtend of middag samen voegen, zodat ze ook aan elkaar kunnen wennen als groep. Wen en wisselmiddagen zijn ook een fijne optie.
5. Wordt mondelinge taalvaardigheid gestimuleerd in groep 3?	

Ja, Veilig leren lezen besteedt hier veel aandacht aan	Ja, binnen div. kringgesprekken, maar ook binnen lezen, rekenen en wereldoriëntatie.
6. Hebben alle kinderen in groep 3 een voorkeurshand ontwikkeld met schrijven?	
Ja, alle kinderen hebben een voorkeurshand ontwikkeld.	Ook hier hebben alle kinderen een voorkeurshand ontwikkeld.
7. Zie je bij kinderen die uitvallen een minder ontwikkelde motoriek? Wat zie je? Doe je daar iets mee, wat?	
Kinderen met een mindere motoriek schrijven minder netjes, maar hoeven niet per definitie uit te vallen. Motorische oefeningen: ○ Lopende letters + werkbladen ○ Extra werkboekje met lijntjes volgens het schrijfschrift van pennenstreken ○ Oefenen van schrijven in een deksel van een schoenendoos met zand ○ Motorische oefeningen van methode pennenstreken. Bijna bij elke les zit een motorische oefening.	Ik heb één kind in de klas dat uitvalt op lezen, rekenen en schrijven, zij heeft een minder ontwikkelde motoriek. Een ander kind dat uitvalt op lezen en rekenen heeft een goede motorische ontwikkeling. En ik heb ook kinderen met een minder ontwikkelde motoriek die niet uitvallen, dus het is geen algemeen geldende regel.

10.2 Begrippenkader beginnende geletterdheid

Taalbewustzijn: bewustzijn van en controle over eigen taalgebruik. Het vermogen om de aandacht te richten op vormaspecten van een taal, onafhankelijk van de betekenis.

Woordbewustzijn: het bewustzijn dat woorden uit opeenvolgende klanken bestaan, dat woorden geen dingen zijn, maar labels voor abstracte dingen. Bouwstenen voor zinnen. (= onderdeel van taalbewustzijn)

Fonologisch bewustzijn: bewustzijn van de klankstructuur van een taal. Bewustzijn van en het kunnen manipuleren met de afzonderlijke klankonderdelen in een woord. (= onderdeel van taalbewustzijn)

Foneem: de klanken waaruit een woord bestaat. Eén foneem kan de betekenis van een woord veranderen. Bijvoorbeeld het verschil tussen t-a-k en d-a-k.

Fonemisch bewustzijn: het bewustzijn dat een gesproken woord uit een opeenvolging bestaat van fonemen. Dit is een specifieke, gevorderde fase van fonologisch bewustzijn.

Auditieve analyse: het op kunnen splitsen van een gesproken woord in klanken (fonemen), maar kan ook de analyse van lettergrepen of zinnen inhouden. Het wordt ook wel aangeduid als “hakken”.

Auditieve synthese: het kunnen samenvoegen van losse klanken (fonemen) tot gesproken woord. Wordt ook wel aangeduid met “plakken”.

Alfabetisch principe: ieder foneem wordt door een afzonderlijk letterteken of lettercombinatie (grafeem) weergegeven.

10.3 De 15 stappen van Kids' Skills

Voor meer informatie en achtergronden verwijs ik naar het boek. (Furman, 2006)

Stap 1. Problemen vertalen in vaardigheden.

Stap 2. Het eens worden over de vaardigheid die geleerd moet worden.

Stap 3. De voordelen van een vaardigheid onderzoeken.

Stap 4. De vaardigheid een naam geven.

Stap 5. Een totemfiguur kiezen.

Stap 6. Supporters werven.

Stap 7. Meer zelfvertrouwen geven.

Stap 8. Maken om het te vieren.

Stap 9. De vaardigheid omschrijven.

Stap 10. Naar buiten treden.

Stap 11. De vaardigheid oefenen.

Stap 12. Geheugensteuntjes bedenken.

Stap 13. Vieren, dat het gelukt is.

Stap 14. De vaardigheid aan anderen doorgeven.

Stap 15. Op naar de volgende vaardigheid.

10.4 Meervoudige intelligentie

Elk mens leert. De stijl of voorkeur voor leren kan variëren. MI gaat uit van de sterke kant van het kind. En laat het onderwijs aansluiten bij die sterke intelligentie. Daarbij wordt gebruik gemaakt van drie visies; matchen, stretchen en vieren. (Kaart, 2005)

- Matchen: aansluiting leerstof bij de sterkere intelligenties.
- Stretchen: ontwikkeling van alle intelligenties.
- Vieren: het uniek zijn van iedereen.

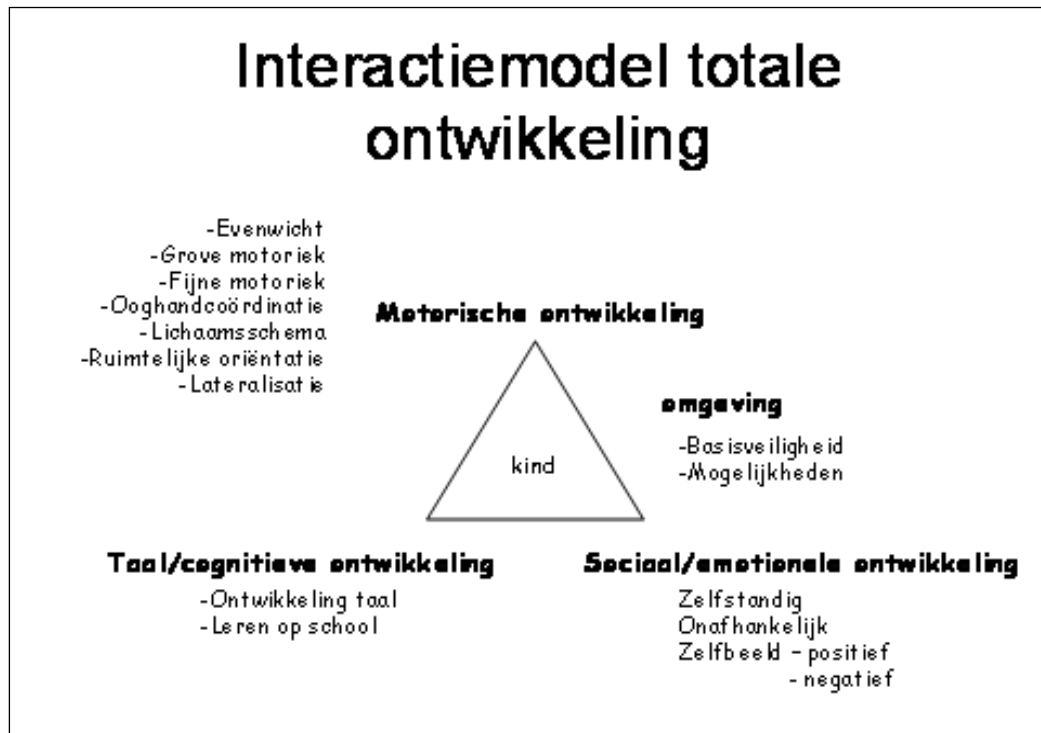
Er zijn 8 leerstijlen:

1. Verbaal-linguïstisch (in kindertaal: woordknap) Taal: poëzie, spelling, lezen, verhalen.
2. Logisch-mathematisch (in kindertaal: rekenknap) logisch denken, cijfers, experimenteren.
3. Visueel- ruimtelijk (in kindertaal: beeldknap) tekenen, schilderen, architectuur, vormgeven.
4. Muzikaal- ritmisch (in kindertaal: muziekknap) muziek luisteren, maken, componeren, herkennen.
5. Lichamelijk- kinesthetisch (in kindertaal: beweegknap) lichamelijke inspanning, knutselen, toneel, dans.
6. Naturalistisch (in kindertaal: natuurknap) dieren, planten, verzamelen, ordenen, natuurverschijnselen.
7. Inter-persoonlijk (in kindertaal: mensknap) zorgen voor mensen, vrienden, leiding geven.
8. Intrapersoonlijk (in kindertaal: zelfknap) eigen gevoelens, dromen, alleen zijn, fantasieën.

Zie voor kenmerken gedrag en strategieën voor het leren, frustratiebeheersing, conflict oplossen en aandacht en concentratie het boek Matchen met MI bladzijden 19 – 21. (Kaart, 2005)

10.5 Interactiemodel en de motorische ontwikkeling

Interactiemodel van de totale ontwikkeling.

(Simons, 1995; Vanderheyden, 1992).

In dit schema kun je zien dat alles met elkaar in verbinding staat. De drie domeinen beïnvloeden elkaars ontwikkelingen.

De motorische ontwikkeling. Hierbij wordt de theorie van Dhr. P. Mesker gehandhaafd:

- De eerste fase is de fase van de *asymmetrische motoriek (1-2 jaar)*. Deze is gebaseerd op een links/rechts antagonisme, wat wil zeggen dat als je linker hand een vuist maakt, je rechter hand precies het tegenovergestelde doet, namelijk de vingers strekken.
- De volgende fase is de *symmetrische fase (3-5 jaar)*. Hierbij doen de linker- en de rechter hersenhelft hetzelfde, dus van de linker hand wordt een vuist gemaakt, dan gebeurt met de rechter hand precies hetzelfde. Denk aan een peuter die twee blokjes in zijn handen heeft en er één wil geven. Onwillekeurig laat hij/zij ook het blokje in de andere hand los. Voor het evenwicht is een goede symmetrische motoriek erg belangrijk.

- De derde fase is de ontwikkeling van de *asymmetrie, de lateralisatie fase* (6-7 jaar). De asymmetrie berust op het verschil in vaardigheid van beide handen (bijvoorbeeld met mes en vork eten). In het begin zullen er meebewegingen van de andere hand zichtbaar zijn. Deze verdwijnen in de loop der tijd en hierdoor zal het bewegen meer gedifferentieerd verlopen. Er is dan sprake van lateralisatie. Deze voorkeurshand is vaardiger dan de andere hand, welke een ondersteunende rol heeft.
- De vierde en laatste fase is de *dominantie fase (vanaf 8 jaar)*. Nu gaat één hersenhelft domineren. Deze hersenhelft heeft met de taal te maken en is meestal de linker hersenhelft. In deze theorie wordt de taalontwikkeling aan de motorische ontwikkeling gekoppeld. (Kinderoefentherapie, 1999)

10.6 Enquête beginnende geletterdheid

Ik ben nu bezig met het tweede jaar master Jonge Risico Kind. De opleiding moet resulteren in het beter signaleren en begeleiden van kinderen waar iets mee aan de hand is. Dit jaar moet ik ook een onderzoek doen. Het onderzoek wil ik richten op het hele talige gebeuren; praten, luisteren, voorbereidend schrijven en lezen. Dit omdat taal een belangrijke factor is in het hele leerproces. Ik heb hiervoor een enquête gemaakt. Als je die invult en een mailtje stuurt wanneer je de enquête hebt ingevuld, zou dat heel fijn zijn.

Ik wil goed in kaart brengen wat er gebeurt aan talige activiteiten in de klas. Je kunt een kruisje zetten op de plek die voor jou telt in de enquête. Alvast BEDANKT voor de moeite! Ik koppel de resultaten terug.

Naam	
Tussenvoegsel	
Achternaam	
Emailadres:	

	Ja	Soms	Nee
Kunnen de kinderen in jouw klas 15 minuten			

Welke taalactiviteiten voer je uit in de klas?:	Dagelijks	Enkele keren PW	Wekelijks	Maandelijks	Zelden/Nooit
Leergesprek					
Voorlezen					
Vertellen					
Versje					
Liedje					
Fonologie, eindrijm					
Fonologie, onderscheiden van woorden in zinnen					
Fonologie, verdelen van woorden in klankgroepen					
Fonemen, beginrijm					
Fonemen, verdelen van woorden in fonemen (analyse)					
Fonemen, samenvoegen van fonemen tot woorden (synthese)					

Fonemen, verdelen van woorden in fonemen (analyse)					
Fonemen, samenvoegen van fonemen tot woorden (synthese)					

	Ja	Soms	Nee
Geef je feedback bij taalactiviteiten?			
Pas je het niveau van taalactiviteiten aan op individuele kinderen?			
Toelichting:			

Verdiepingsvragen op het gebied van	Ja	Zo vaak mogelijk	Soms	Nee
Houd je met het voorlezen rekening met bedoelingen, achtergronden en kenmerken van de kinderen, de omgeving?				
Lees je interactief voor?				
Zet je extra materialen in bij het voorlezen of vertellen (verteltafel)?				
Hoe bevorder je de betrokkenheid van alle kinderen?				
Gebruik je wel eens een verhaal als uitgangspunt?				
Wijs je de kinderen op de verhaalelementen (personen, volgorde verhaal)?				
Let je er op dat de kinderen het verhaal begrijpen? (Conclusies kunnen trekken. Voorspellingen doen. Naspelen of vertellen.)				
Kijk je met de kinderen hoe een boek eruit ziet?				
Laat je de kinderen wel eens een verhaal voorspellen door middel van plaatjes?				
Besteed je aandacht aan woordenschatontwikkeling?				
Wat doe je aan woordenschatontwikkeling?				

Kijkend naar de andere doelen van beginnende geletterdheid. Wat behandel je in de klas?	Dagelijks	Enkele keren PW	Wekelijks	Maandelijks	Zelden/Nooit
Geschreven en gesproken taal: (Taal in combinatie met spel. Herkennen van pictogrammen. Doel van lezen, letters en geschreven taal.)					
Taalbewustzijn: (Uitspreken, vast leggen en weer uitspreken. Globale eenheden lezen.)					
Alfabetisch principe: (Letterklankkoppeling, Letterkennis, Nieuwe woorden lezen, eigen naam schrijven.)					
opschriften. Zelf lezen van prentenboeken. Teksten lezen van anderen.)					
Start technisch lezen: (Kennen van (15) letters en het aanvankelijk lezen.)					

Mondelinge taalontwikkeling:	Dagelijks	Enkele keren PW	Wekelijks	Maandelijks	Zelden/Nooit
Besteed je bewust tijd aan de mondelinge taalontwikkeling					
Hoe stimuleer je de mondelinge taalontwikkeling?					
Pas je gesprekstechnieken toe					
Welke gesprekstechnieken?					
Hoe pas je deze toe?					

Hoe biedt je de taalactiviteiten aan?	Dagelijks	Enkele keren PW	Wekelijks	Maandelijks	Zelden/Nooit
Stimuleer je de kinderen in het zelf denken?					
Heb je gespreksregels voor in de kring?					
Welke Gespreksregels?					

Hoe heb je deze duidelijk gemaakt?					
Pas je luisterresponsen toe? (knikken, hm'n, bemoedigen...)					
Voer je Kringgesprekken met de hele klas?					
Voer je wel eens kringgesprekken in een klein groepje?					
Anders, (graag toelichten)					

Wat heb je in jouw inrichting van de klas gedaan, om taal te stimuleren.	Ja	Nee
Alfabet posters		
Lettermuur		
Boekenkast/hoek		
Schrijfhoek/tafel		
Objecten gelabeld in de klas		
Anders, (graag toelichten)		

De laatste vragen.	Ja	Soms	Nee
Maak je verschil tussen groep 1 en 2?			
Loop je zelf ergens tegenaan t.a.v. de taalstimulering?			
Verduidelijking:			

	Ja	Twijfel	Nee
Zie je een verband tussen de taalontwikkeling en de motoriek?			
Werk je aan de lateralisatie van kinderen?			

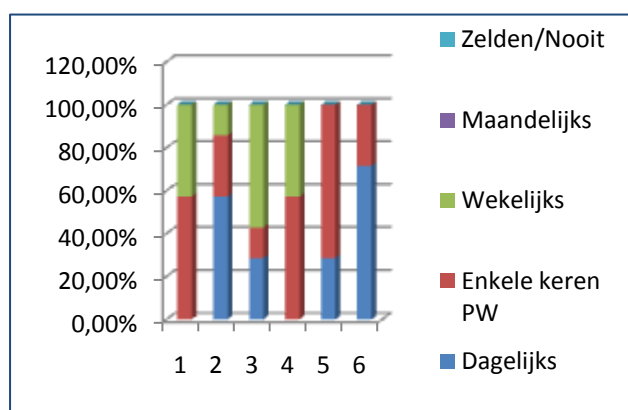
Verduidelijking:	
Welke activiteiten doe je aan voorbereidend schrijven?	
Hartelijk bedankt voor het invullen van deze enquête... Marjo	

Vraag: welke taalactiviteiten voer je uit in de klas, en hoe vaak?

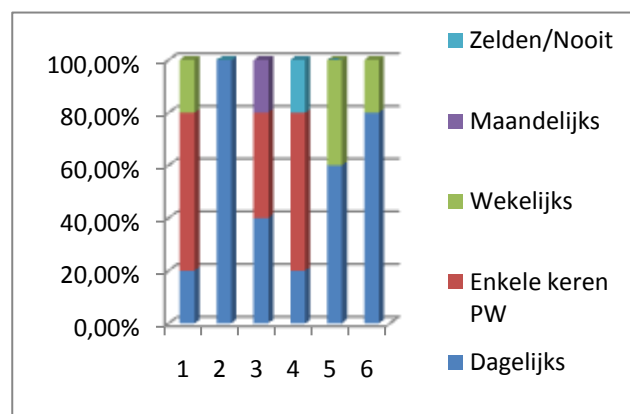
Daarbij konden ze kiezen uit:

- 1 Leergesprek
- 2 Voorlezen
- 3 Vertellen
- 4 Versje
- 5 Liedje
- 6 Woordenschatontwikkeling

Koolhoven:

Andere scholen:

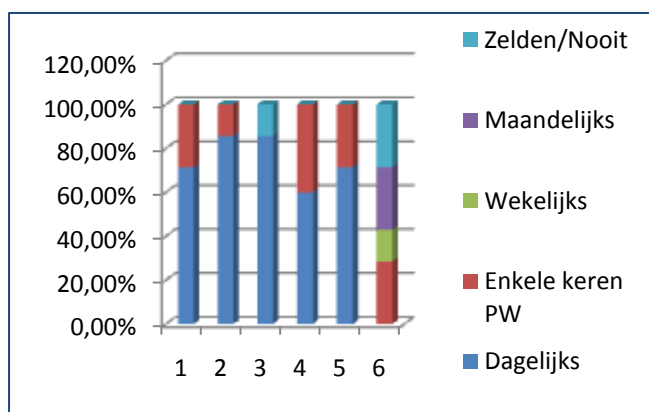
Al deze aspecten worden minimaal wekelijks, enkele keren per week of zelfs dagelijks in de klas gedaan. Woordenschatontwikkeling en voorlezen staan voorop.

Het opvallendste verschil is dat leergesprekken en voorlezen op andere scholen frequenter worden gedaan. Het vertellen wordt minder vaak gedaan.

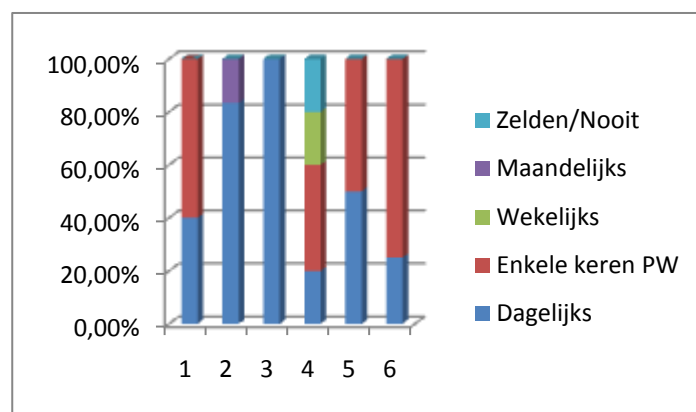
Om iets meer te weten te komen over het *verdiepen van taalactiviteiten* heb ik de volgende vragen gesteld:

1	Geef je feedback bij taalactiviteiten?
2	Pas je het niveau van taalactiviteiten aan op individuele kinderen?
3	Besteed je bewust tijd aan de mondelinge taalontwikkeling?
4	Pas je gesprekstechnieken toe?
5	Voer je Kringgesprekken met de hele klas?
6	Voer je wel eens kringgesprekken in een klein groepje?

Koolhoven:

Andere scholen:

Daarna wilde ik meer weten over de *aspecten van beginnende geletterdheid*:

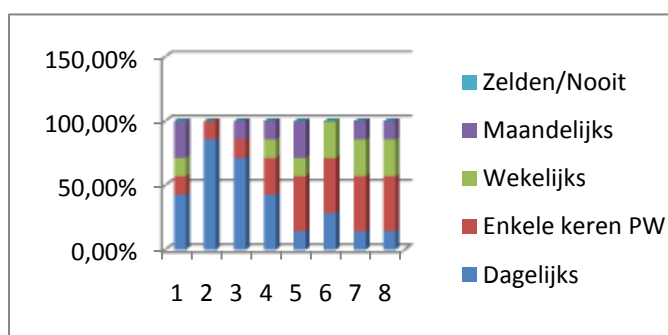
Aan de grafiek is goed te zien dat bijna alles dagelijks tot enkele keren per week gebeuren. Behalve bij het voeren van gesprekken in de kleine kring. Dat is een ontwikkelpunt. Een kleine kring biedt vele mogelijkheden.

De grootste verschillen zijn het toepassen van gesprekstechnieken. Dit is op de andere scholen wisselvalliger. Het voeren van gesprekken in een kleine kring wordt op andere scholen meer toegepast.

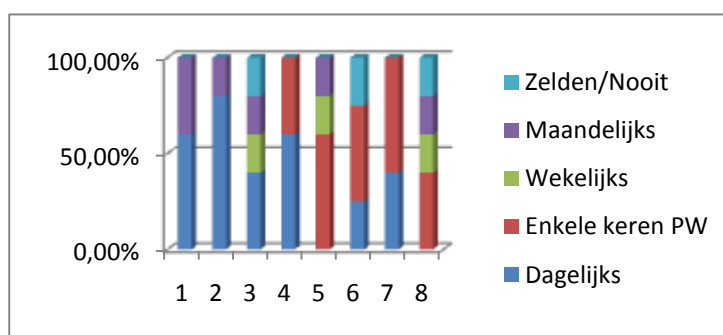
- 1 Verhaalbegrip.
- 2 Boekoriëntatie.
- 3 Verhaal voorspellen.
- 4 Geschreven en gesproken taal

- 5 Taalbewustzijn.
- 6 Alfabetisch principe.
- 7 Functioneel lezen en schrijven.
- 8 Start technisch lezen.

Koolhoven:

Andere scholen:

De eerste vier aspecten, verhaalbegrip, boekoriëntatie, verhaal voorspellen en geschreven en gesproken taal, komen vaker aan bod dan het taalbewustzijn, alfabetisch principe, functioneel lezen en schrijven en

Ook op de andere scholen zie je deze verschillen tussen de eerste vier aspecten en de laatste vier.

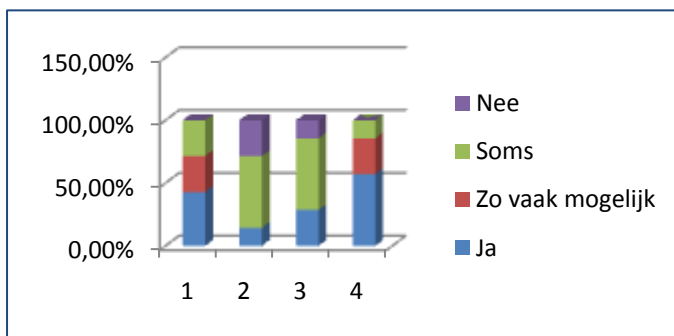
de start van het technisch lezen.	
-----------------------------------	--

Voorlezen is belangrijk bij het bereiken van de 'Doelen beginnende geletterdheid'. Daarom heb ik nog een paar verdiepingsvragen gesteld over het voorlezen. Die gingen over:

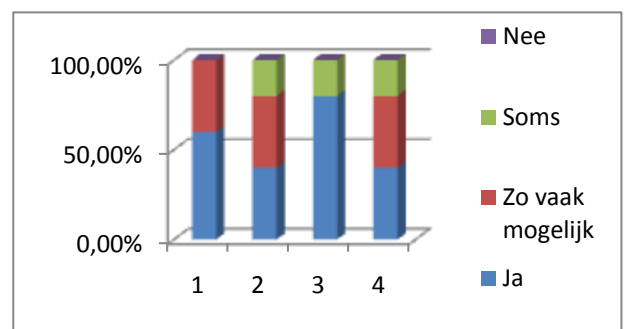
- 1 Lees je interactief voor?
- 2 Zet je extra materialen in bij het voorlezen of vertellen (zoals een verteltafel)?
- 3 Gebruik je wel eens een verhaal als uitgangspunt?
- 4 Wijs je de kinderen op de verhaalelementen (personen, volgorde verhaal)?

Dat gaf het volgende resultaat:

Koolhoven:

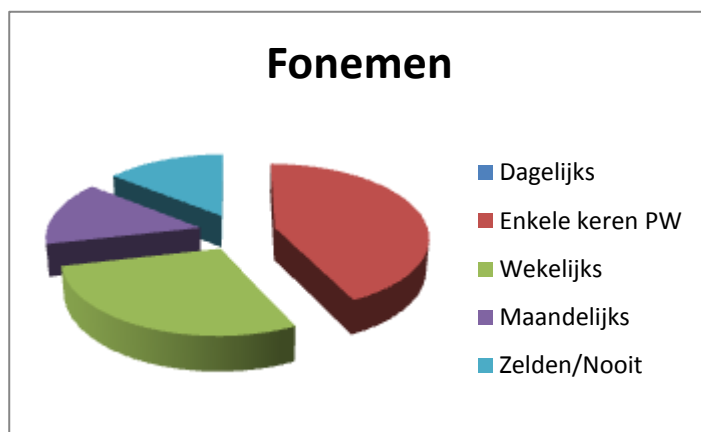
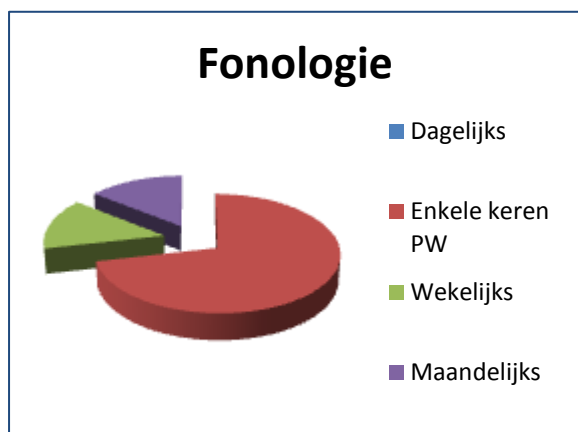
Andere scholen:

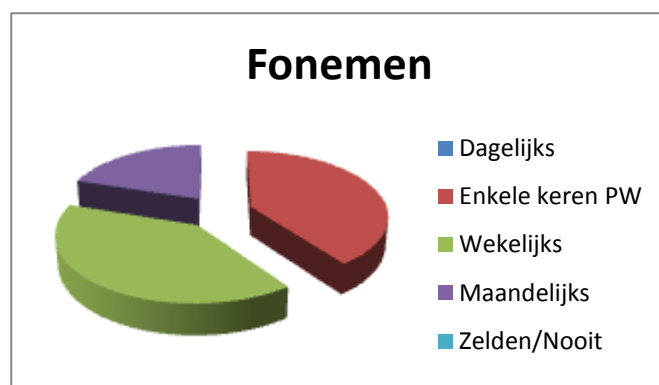
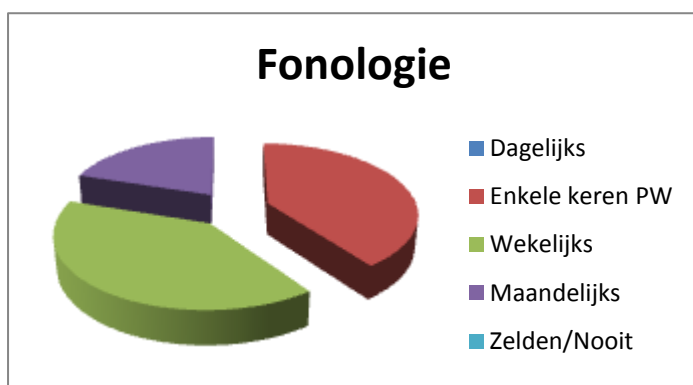
Hierbij is opvallend dat er weinig extra materialen worden ingezet, terwijl dat het voorlezen kan verlevendigen en concreter kan maken.	Het interactief voor lezen wordt op andere scholen iets meer gedaan. Ook worden er meer materialen ingezet. Ook wordt een verhaal wel eens als uitgangspunt voor lessen gebruikt. Verhaalelementen worden zowel op Koolhoven als bij andere scholen uitgediept.
---	---

Bij de doelen taalbewustzijn en alfabetisch principe zijn *fonologie en fonemen* belangrijk. Hier heb ik ook naar gekeken. Fonologie houdt o.a. in; (eind)rijm, onderscheiden van woorden in zinnen en het verdelen van woorden in klankgroepen. Fonemen houden o.a. in; beginrijm, verdelen van woorden in fonemen (analyse) en samenvoegen van fonemen tot woorden (synthese).

Koolhoven:

Andere scholen:

Fonologie:

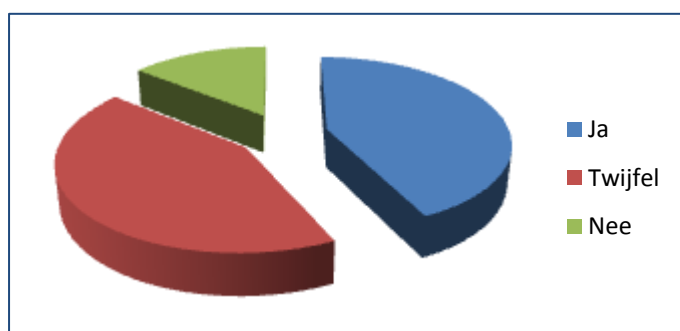
Het merendeel besteedt hier enkele keren per week tot wekelijks tijd aan.

Fonemen:

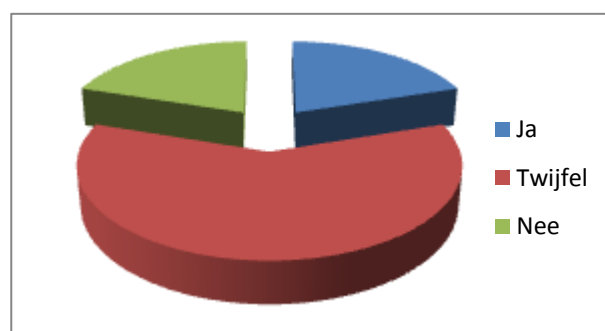
Het opvallendste is dat een enkeling bij ons op school zelden tot nooit aandacht geeft aan fonemen.

Over het verband tussen de taalontwikkeling en de motoriek:

Koolhoven:

Andere scholen:

Een klein deel ziet geen verband tussen taalontwikkeling en de motoriek. de meerderheid twijfelt of ziet wel een verband. Als toelichting wordt gegeven: ▪ Zie bijvoorbeeld DCD, hun motoriek staat in verband met de taalontwikkeling. ▪ Als een kind op het taalgebied uitvalt, kan het de uitleg van een motorische oefening niet snappen, waardoor het niet goed uitgevoerd kan worden.	Bij de andere scholen twijfelen de meesten over het verband tussen de taalontwikkeling en de motoriek. Er is één toelichting gegeven: ▪ Dat lateralisatie invloed heeft op het stil kunnen zitten. Het stil kunnen zitten is een voorwaarde voor de werkhouding.
---	---

10.7 Open interview met Thea van Eijk-Looijmans

Door het zoeken naar informatie tussen motoriek en (taal)leren ben ik via het internet bij de site gekomen van Thea van Eijk-Looijmans. Deze heet ‘spelenmoet’ en legt een duidelijke link tussen de ontwikkeling van de motoriek en de cognitieve ontwikkeling. (Eijk-Looijmans, 2009) In 2008 hebben Thea van Eijk-Looijmans, vier masterstudenten orthopedagogie en professor dr. Anna M.T. Bosman van de Radboud Universiteit een wetenschappelijk onderzoek opgezet naar de relatie tussen motoriek en leerprestaties op school. Dit kun je lezen in het volgende citaat:

“Interessant is om op te merken dat motoriek ook samenhangt met aandacht. Kinderen die motorisch goed ontwikkeld zijn hebben een grotere kans ook goed te scoren op een aandachtstest.

Het was al bekend dat kinderen in het speciaal onderwijs, bij wie het leren vaak moeizaam verloopt, vaak een (veel) minder goed ontwikkelde motoriek hebben. Dat deze relatie nu ook is aangetoond bij kinderen van een “gewone” basisschool is een nieuwe wetenschappelijke bevinding.

Om wetenschappelijk gezien harde conclusies te kunnen trekken moet er echter nog veel meer wetenschappelijk onderzoek gedaan worden, maar het begin is gemaakt.”

Schooljaar 2010/2011 wordt het onderzoek voortgezet op een basisschool in Eindhoven en heet *Beter Leren Door Spelen*. Ik verwijs voor verder informatie naar de site www.beterlerendoorspelen.nl.

In het gesprek hebben we het gehad over de invloed van het thuisfront, vooral tv en computerspelletjes. Thea vertelde dat de basis voor de ontwikkeling in de eerste zeven jaar wordt gelegd. Een groot deel van die tijd zijn de kinderen thuis. In het leren is het zien en het kunnen nadoen van groot belang. Kinderen moeten kunnen begrijpen wat ze horen. Dat is bij de tv niet automatisch. Spraak komt minder rechtstreeks. Er is geen interactie mogelijk. Kinderen moeten ervaringen opdoen.

“Het lichaam is een belangrijk basisgereedschap, waarmee je jezelf kunt ontwikkelen!” Handelend en bewegend leren. Ervaringen opdoen met het hele lijf! Door te doen leren kinderen zelf denken, problemen oplossen en krijgen ze doorzettingsvermogen. Niet alles gaat in één keer. Ze leren zo ook volgordes, plannen, structuur aanbrengen en actief reageren. Dit heeft zowel invloed op de motoriek als de spraaktaalontwikkeling. Als een kind heeft ervaren wat een ijsklontje is, hoe het voelt en dat het kan smelten zal het met die ervaring het woord beter kunnen onthouden. Het vergroot de woordenschat. Thea kijkt voornamelijk naar het totale leren, maar gaf ook aan dat het met processen in de hersenen heeft te maken.

Eigen leerprocessen worden zo op gang gebracht. In het bewegen moet het vanuit grof naar fijne motorische bewegingen gaan. Eerst enkelvoudige bewegingen, waarmee succes ervaringen kunnen worden opgedaan en later de complexere bewegingen. Telkens een stapje erbij. Veel herhaling is nodig. Als voorbeeld gaf ze aan visuele training over een periode van vier maanden en twee keer per week. Dan gaat het beklijven. Oefeningen verpakt in een spelletje, liedje. Even tussendoor bij leswisselingen. Ook gaf ze aan dat het belangrijk is dat er goed materiaal is bij het bewegen. Bijvoorbeeld een zwaar en dik springtouw, zonder handvaten, zodat het gemakkelijk op maat af te stemmen is. In haar E-Bulletins richt Thea zich vooral op de peuterleeftijd. Dit is voor mijn onderzoek niet van belang, al erken ik wel dat een goede basis voor de ontwikkeling thuis gelegd kan worden.

“Voor alle kinderen is het belangrijk dat ze hun zelfgenererend leervermogen ontwikkelen. Het zelfgenererend leervermogen is het vermogen om van binnenuit jezelf, zonder hulp van buitenaf een leerproces in gang te zetten en op gang te houden”.

Hartelijke groeten,

Thea van Eijk-Looijmans

10.8 Verslag vragenlijst motoriek

Deze vragenlijst was bedoeld om als een interview af te nemen. Helaas is dit niet gelukt. Op momenten dat het bij hun uitkwam, moest ik werken en andersom. Dit was een goede tussenvorm, zeker omdat ik bij vragen contact mocht opnemen.

Hallo beste lezer.

Ik ben Marjo Wittens en doe op dit moment de Master opleiding, Specialist Jonge Risico kind. (Fontys OSO)

Ik ben nu in het tweede leerjaar waarin ik een onderzoek ga doen. Ik wil onderzoeken of er een link is tussen de taalontwikkeling en de motorische ontwikkeling van kinderen. Vaak zie je bij kinderen met een (spraak)taalprobleem ook een verminderde motoriek.

Ik heb daarvoor een vragenlijst opgesteld, om van specialisten op het gebied van motoriek, informatie te krijgen.

Ik wil vooral ook kijken naar het praktische. Wat kunnen leerkrachten op school doen?

Waardoor stimuleer je de ontwikkeling van motoriek en wordt daardoor ook het leren ook positief wordt beïnvloed?

Mijn vragen:

Spraaktaalontwikkeling:

1. Herkennen je/jullie ook het verband tussen de cognitieve ontwikkeling (spraaktaalontwikkeling in mijn onderzoek) en de motorische ontwikkeling? Zo ja, hoe?
2. Moet er op school ook aandacht besteedt worden aan de mondmotoriek? Of alleen bij specifieke kinderen? (Welke oefeningen en welke kinderen)?
3. Is het leren met alle zintuigen een voorwaarde voor een kind, om tot een goede spraaktaalontwikkeling te komen?

(schrijf) Motorische ontwikkeling:

4. Hoe kunnen leerkrachten de motoriek van kinderen positief beïnvloeden? Welke motorische oefeningen zijn van belang?
5. Ik heb gelezen over reflexen die niet geautomatiseerd, problemen kunnen geven. O.a het Moro-reflex, als dat niet ontwikkeld naar een volwassen schrikreflex, kan zorgen voor dat het kind hyper gevoelig wordt en weinig zelfvertrouwen heeft. Kan dit worden voorkomen, behandeld in de klas? Of is hier professionele hulp voor nodig?
6. Hoe kan je de lateralisatie positief beïnvloeden?
7. Zijn methoden als schrijfdans, met grote bewegingen als uitgangspunt, voldoende voor een goede lateralisatie?
8. Zouden jullie nog willen aanvullen als er nog dingen zijn waar ik niet aan gedacht heb?

Bij het verslaan van de gegevens kijk ik naar de onderdelen:

1. Het verband tussen de cognitieve en motorische ontwikkeling.
2. De mondmotoriek.
3. Het leren vanuit alle zintuigen (alleen bij kindertherapie praktijk De Vlinder)
4. Reflexen en de ontwikkeling (alleen bij kindertherapie praktijk De Vlinder)
5. Fijne en grove motoriek en lateralisatie.

Vanuit kindertherapie praktijk De vlinder:

1. *Het verband tussen de cognitieve en motorische ontwikkeling.* Hierop werd positief geantwoord. “Als de cognitieve ontwikkeling verminderd is, wordt ook vaak het motorische leren beperkt.” Spraaktaalproblemen staan vaak los van de motoriek. Wel kan het zo zijn, dat doordat kinderen minder bewegingservaringen opdoen door hun motorische problemen, ze minder letterlijke ervaringen opdoen met taalverwerving als: op, onder, door, tussen, etc.
2. *De mondmotoriek.* Bij motorische planningsproblemen kunnen wel problemen ontstaan met de mondmotoriek. Op school hoeft de mondmotoriek niet als oefenonderdeel te worden benaderd. Alleen kinderen met specifieke problemen, zoals open mond gedrag hebben baat bij oefeningen en/of correctie.
3. *Het leren vanuit alle zintuigen.* Dit is geen voorwaarde, wel wenselijk. Kinderen met een handicap hoeven niet per definitie een slechte spraaktaalontwikkeling te hebben. Het kan op veel manieren gecompenseerd worden. Zo veel mogelijk variatie op alle vlakken is wel van belang.
4. *Reflexen en de ontwikkeling.* Ik had gelezen (Institute For Neuro-Physiological Psychology nederland, 2007) over reflexen, die als ze niet geautomatiseerd worden, voor problemen kunnen zorgen. Hiervan werd gezegd dat dit een verouderde opvatting is. Dit is nooit bij gezonde kinderen, wel bij mentaal geretardeerde kinderen. Hierbij is altijd professionele hulp nodig. Via de site

van inpp.nl is meer informatie te vinden, ook voor problemen die je in de klas kunt zien.

5. *Fijne en grove motoriek en lateralisatie.* Alle grondvormen van de motoriek moeten aan bod komen, aangepast op de leeftijd van de kinderen. Grondvormen zijn; rollen, gooien, duikelen, springen, zwaaien, balanceren, klimmen & klauteren, acrobatiek, draaien en dansen. Over de vraag hoe leerkrachten de lateralisatie positief kunnen beïnvloeden kwam het antwoord dat vooral tweehandige werkjes aanbieden belangrijk is. Tevens gedifferentieerde armbewegingen. Dat is als de voorkeurshand sterker wordt en de andere hand ondersteunend gaat werken. De voorkeurshand kan bewust gestimuleerd worden, inzet en gebruik. In principe komt de lateralisatie spontaan op gang. Het ontwikkelen van een voorkeurshand niet.

Als OBS.ervatie mogelijkheden zijn er: Leerlingvolgsysteem Spelen en Bewegen van Wim van Gelder en de KOEK OBS.ervatie.

Vanuit collega's (3 scholen):

1. *Het verband tussen de cognitieve en motorische ontwikkeling.* Daarop werd divers op geantwoord. Door de één wordt wel een verband gezien, door de andere niet. Ze erkennen wel het belang van de motoriek in de totale ontwikkeling.
2. *Over de mondmotoriek* geven de leerkrachten aan dat dit wordt bekeken met de schoollogopediste. Opvallendheden worden dan doorgesproken. Bepaalde oefeningen kunnen in de klas worden gedaan specifieke bij de logopedie.
5. *Op het gebied van de grove en fijne motoriek* wordt gewerkt van grof naar fijn. Dat kan door gym, bewegen en dansen (danskriebels) voor de grove motoriek en gerichte opdrachten voor de fijne motoriek. ook een methode als schrijfdans, waar van grote en tweehandige bewegingen naar kleinere bewegingen wordt gewerkt is een goed uitgangspunt. Als er te weinig vooruitgang is wordt er doorverwezen naar een kinderfysiotherapeut of caesartherapeut. Ook hier geven ze aan dat de *lateralisatie* positief wordt beïnvloed door verschillende motorische oefeningen, fijn en grof motorisch.

Bijvoorbeeld met knippen verschillende scharen gebruiken, of bij de gym met een bal gooien.

Uit de vragenlijst blijkt dat van de zeven kleuterleerkrachten, er twee wel met lateralisatie bezig zijn, drie twijfelen of ze er genoeg aan doen en twee zijn er niet mee bezig.

10.9 Directe instructie en speciale leesbegeleiding

Directe instructiemodel bestaat uit:

1. Dagelijkse terugblik,
2. Presentatie,
3. (in)Oefening,
4. Individuele verwerking,
5. Periodieke terugblik,
6. Terugkoppeling gedurende elke lesfase.

Een effectieve leesbegeleiding bestaat uit:

- Elke dag extra aandacht van de leerkracht, drie keer per week individuele leesbegeleiding door RT-er of logopediste.
- Goede instructie/directe instructie. Oefenen van deelvaardigheden.
- Stimuleren van zelfstandig lezen, op eigen niveau. Boeken naar interesse.
- Leesteksten aan laten sluiten bij interesses van het kind.
- Oefenen van leesstrategieën. Naast leestechiek ook aandacht voor leesbegrip.
- Lezen combineren met schrijven. Wat hij schrijft is belangrijker dan hoe.
- Interventies regelmatig planmatig toetsen.

10.10 Bezoek Jenaplanschool Rennevoirt

Het uitgangspunt van de school is: *Er is geen gemiddeld kind, elk mens is uniek!*

Dat is het eerste uitgangspunt van het Jenaplanonderwijs. Op Rennevoirt helpen ze ieder kind om zijn of haar eigen persoonlijkheid te vormen en dat omvat meer dan taal, rekenen en lezen. Natuurlijk voldoet onze school aan dezelfde kerndoelen, zoals die gelden voor elke basisschool in Nederland. Maar ze doen meer

Rennevoirt is gehuisvest midden in het dorp, achter de bibliotheek.

Rennevoirt heeft 3 units: één voor kinderen van 4 tot 6 jaar, één voor kinderen van 6 tot 9 jaar en een unit voor kinderen van 9 tot 12 jaar.

Jenaplanschool Rennevoirt
Antonie van Dijcklaan 1
Berkel-Enschot

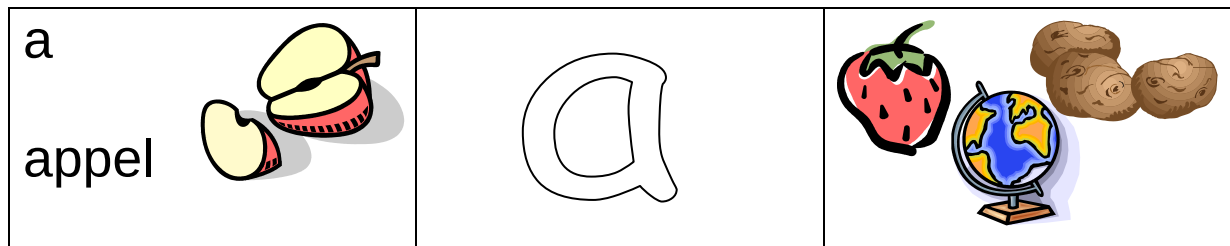
Ik ga kijken in de klas van Lidewijn. Dit is een onderbouwgroep voor kinderen van 4 tot 6 jaar. De klas is ruim en heeft een apart stuk waarin een schilderbord hangt, maar ook plek is voor de zandtafel.

Verder zie je dat er veel met taal wordt gedaan in de klas. Zo hangen er themaplatten aan de muur, waaraan je per maand kunt zien wat het thema is geweest. Per thema wordt er soms een plakboek gemaakt, vaak wordt er een storybord gebruikt. Die kunnen de kinderen terug 'lezen' als ze dat willen.

Bij elk thema wordt een woordveld gemaakt, de woorden eruit worden weer veel ingezet in de taalhoek en bij de computer. De woorden komen in een woordenkoffertje, dat weer een plek heeft in de lees/schrijfhoek. Deze hoek is (en omheen) een werkplek. Er kan gestempeld en geschreven worden. Er hangen woordkaarten die gaan over het thema, maar ook beginrijm en eindrijm hangen er. Woorden van actuele thema en thema's ervoor worden uitgeprint en gelamineerd. Daar wordt van alles mee gedaan.

Er is een lettermuur, waar kinderen zelf een tekening maken bij een letter. Voelletters worden gebruikt in spelletjes en als een kind daarvoor belangstelling heeft. Er wordt ook een lettermap aangelegd. Die groeit nog. Elke letter heeft een voorblad met de letter en een afbeelding. Daarna volgt een blad met de schrijfletter

(een open letter) Dan kunnen er plaatjes van die letter worden verzameld. Zo ontstaat een letterboek van de klas.

In de 'gedichtenhoek' staat beschreven wat een kind in de verschillende leerjaren moet kennen. Dit staat beschreven in kindcompetenties en er staat ook het leerkrachtdoel bij. Dit alles zit in een map.

De klankkast bestaat uit laatjes waarin spelletjes en poppen zitten die met taal (tussendoelen beginnende geletterdheid) te maken hebben. Ik heb de pop Lotte-Langzaam in actie gezien. Ze spreekt alles in lettergrepen uit. De kinderen geven ook antwoord op die manier. Juf Lidewijn geeft later wel aan dat er te veel poppen zijn. De kinderen verliezen dan het overzicht.

Verder worden de kinderen veel gestimuleerd om boekjes te lezen. Het boekenrek staat prominent in de klas en wordt steeds "ververst" kinderen lezen boekjes als ze de klas binnenkomen, na het eten en drinken of tussendoor als ze bijvoorbeeld snel klaar zijn met opruimen. Er ontstaan vaak veel gesprekken n.a.v. de boeken. Soms "leest" een kind in een kleine kring een boek "voor". Soms zijn er ouders die een boekje voorlezen aan een groepje kinderen valk voor de school begint. Om boeken extra in de aandacht te zetten is er een vertelkastje, gemaakt door een stagiaire. Boeken worden regelmatig herhaald, dan kunnen kinderen ze zelf gaan 'lezen'.

Dan hebben ze ook nog een leeskring. De kinderen nemen een koffertje mee naar huis met schrijfmateriaal en een kaart met uitleg en een boekverslag, speciaal gemaakt voor kleuters. Zowel ouders als kinderen zijn hier erg enthousiast over.

Er worden vele routines ingezet. Deze komen uit het routineboek van de Leessleutel. Ook worden de boeken van Kansrijke taal gebruikt. Er worden onderdelen gefaseerd ingevoerd, niet alles tegelijk.

Een protocol is opgesteld voor leesproblemen en dyslexie, toegespitst op de groepen 1 en 2. Zowel in de routines en het protocol leesproblemen en dyslexie komen de (tussen)doelen beginnende geletterdheid terug.

De (schrijf)motoriek wordt gestimuleerd door het 'schrijven' in een bak met schelpenzand. Letters worden ook gekleid. In groep 3 is er een klok waarop aandachtspunten staan waarop die dag gelet wordt. Bijvoorbeeld de zithouding. De klok komt van de mytylschool.

10.11 Indeling klankkast

Laatje 1: Opdelen van zinnen in woorden.

- Stappen op een liedje, een eenvoudige tekst met korte woorden.
- Zinnen in woorden knippen.
- Het bedenken van zinnen met twee, drie, vier woorden. (m.b.v. blokjes)

Laatje 2: Opdelen van samengestelde woorden in afzonderlijke woorden.

- Wat past hier aan? Plak nog een woord aan dat past.
- De vouwstrook met samenstellingen erop.
- Het introduceren van broer- en zuswoorden n.a.v. bijvoorbeeld het woord *speelgoed*. Welk woord begint ook met *speel* of welk woord eindigt op *goed*?

Laatje 3: Opdelen van woorden in lettergrepen (goed te combineren met laatje 4)

- Het klappen van lettergrepen, bijv. namen.
- Werken met Lotte langzaam.
- Kleur zoveel rondjes als er stukjes zijn.

Laatje 4: Verbinden van lettergrepen tot woorden (goed te combineren met laatje 3)

- Je kunt kinderen elkaar opdrachten geven in lettergrepen.
- Speel het spel *Van voren en van achter*. ‘van voren heet ik “snoep” en van achter “zak”. Rara, wat ben ik? (woord op een in stukken verdeelde strook schrijven)

Laatje 5: Opzeggen van een rijmpje met iemand anders. (goed te combineren met laatje 6)

- Het opzeggen van een getekend en uitgeschreven rijmpje van iemand anders.
- Het opzeggen van een versje uit klassenliedjes- en versjesboek.

Laatje 6: Alleen opzeggen van rijmpjes (zie laatje 5)

- Schrijf het versje op, onderstreep het eventueel met tekeningen en morse tekens. (een punt voor een korte en een streepje voor lange lettergreep)

Laatje 7: Herkennen van eindrijm.

- Vertel een verhaaltje en geef de opdracht met de voeten te stampen zodra de kinderen een woord horen dat rijmt op....
- Leg de plaatjes bij elkaar die rijmen of kleur ze in.

Laatje 8: Toepassen van eindrijm.

- Het werken met de rijmhoed, of Tijn Rijm (klankpop) bij het maken van een versje of bij het zoeken naar zoveel mogelijk rijmwoordjes.
- Het bedenken van een rijmwoord bij de eigen naam of een woord van een beeldwoordenveld.

Laatje 9: Herkennen van beginrijm.

- Het benoemen van plaatjes en bekijken welke bij elkaar horen.
- Het zoeken naar woordjes die in een versje (werktekst) staan geschreven.

Laatje 10: Herkennen van beginrijm in gewoon uitgesproken woorden.

- Hakim Hak ontdekt rijmwoordjes.
- Het afspreken van een gebaar zodra de kindeern dezelfde beginrijm horen.

Laatje 11: Toepassen van beginrijm.

- Hakim Hak verzint eigen rijmwoordjes.
- Nieuwe namen. Samen met de kindeern verzin je een bijvoeglijk naamwoord dat past bij de voornaam van het kind.

Laatje 12: Klinker in een woord isoleren.

- Welk woord hoort er niet bij? Evt. visuele ondersteuning.

- Speel het spel 'hoor,..... dit komt steeds voor.

Laatje 13: Auditieve analyse op klankniveau.

- Werken met woordkaartjes en blokken rapen.
- Werken met Klaas Klank. Klaas spreekt en verstaat alleen maar klanken. Kan Klaas de woordjes raden?

Laatje 14: Auditieve synthese.

- Allerlei voorwerpen en afbeeldingen liggen verspreid en je vraagt aan het kind; 'Mag ik van jou roo-s' (roo-s, r-oos, r-oo-s)
- Spelen van het *spel ik zie, ik zie, wat jij niet ziet*.

10.12 Stimulatie van de motoriek in de klas

Belangrijk voor een goede motorische ontwikkeling zijn:

- Een goede oog- handcoördinatie,
- Vormen kunnen waarnemen en onderscheiden, kritisch waarnemen,
- Ruimtelijk inzicht,
- Oriëntatie in het ruimtelijke en platte vlak,
- Het stimuleren van lateralisatie door:
 - Tweehandige oefeningen aanbieden.
 - Tevens gedifferentieerde armbewegingen.
 - Inzetten van diverse materialen en 'gereedschappen'.

Hier zijn allerlei speelleermaterialen en ontwikkelingsmaterialen plus –activiteiten voor te bedenken.

Op school moeten alle grondvormen van de motoriek aan bod komen, aangepast op de leeftijd en het niveau van de kinderen. Succeservaringen zijn van groot belang, die stimuleren het kind en het krijgt zelfvertrouwen om verder te gaan.

Grondvormen zijn:

Grove motoriek:	Fijne motoriek:
- rollen, - gooien, - duikelen, - springen, - zwaaien, - balanceren, - klimmen & klauteren, - acrobatiek, - draaien - en dansen. -	- Voorwerpen pakken en verplaatsen, - Puzzelen, - Teken en, - Schilderen, - Knippen, prikken, scheuren, - Plakken, - Vouwen, - Knutselen, kleien... - Textiel bewerken, borduren, - Bouwen, constructie materiaal, - Rijgen, - Zand en water, -
Buitenspelmaterialen stimuleren beide aspecten van de motoriek.	

Hieronder volgen enkele suggesties voor spelletjes en spelvormen ter stimulatie van de diverse onderdelen van de motoriek.

• ***Evenwicht en/of grove motoriek***

- steppen, skateboarden, skaten, skeeleren,
- schommelen
- steltlopen, skippyballen
- fietsen, zwemmen
- klimmen en klauteren
- stoeien, balanceren, kopje duikelen
- Twister spelen
- hinkelen, huppelen, zaklopen,
- touwspringen
- trampoline springen
- rolschaatsen

• ***Oog-handcoördinatie***

- balspelen: gooien, vangen, stuiten, mikken
- stoepranden
- knikkeren
- kegelen, bowlen, ringwerpspelletjes
- beachballen, kleefballen, tafeltennis

• ***Fijne motoriek en oog-handcoördinatie***

- knippen en plakken, insteekmozaïeken
- vouwen, vlechten met touw of riet, kleien
- kralen rijgen, borduren, punniken, stempelen
- figuurzagen, spijkers slaan in figuur
- knikkeren met meerdere vingers
- jojoën, tollen, vlooienspel
- sjoelen, toren van Pisa, Jenga, Mikado, strijkkralen, Lego

• ***Lichaamsschema en ruimtelijke oriëntatie (plat vlak en driedimensionaal)***

- natekenen van voorbeelden
- memory, Pictionary, puzzels
- bouwdozen
- blindemannetje (in de ruimte)

- houdingen en bewegingen nadoen
- vormen op de rug tekenen en raden
- doolhofspelletjes

• ***Voorbereidend schrijven en schrijfvaardigheden***

- kleurplaten inkleuren
- arceren
- doolhoven
- natekenen van figuren en vormen
- overtrekken
- figuren of cijfers met touw of klei naleggen

(M. Lodeweges, 2007)

• ***Voor het aanmoedigen van een consequente handvoorkeur:***

- Het kind een horloge, lint, armband dragen aan de voorkeurshand, ter herinnering om die hand te gebruiken bij knippen, tekenen of schrijven.
- Als je het kind iets aanreikt, doe dit dan in de richting van de voorkeurshand. Ga tegenover het kind zitten, of aan de kant van de voorkeurshand.
- Zet ook de materialen klaar aan de kant van de voorkeurshand.
- Doe spelletjes met het kind, waarbij de niet-voorkeurshand een bakje/zakje of iets dergelijks vasthoudt en de voorkeurshand er iets in doet. Bijvoorbeeld knikker is een knikkerzak of wattenbolletjes met een pincet in een tasje doen.

Zie voor meer tips voor het verbeteren van motorische vaardigheden het boekje “De motoriek van kinderen, met dyspraxie, autisme, ADHD en leerstoornissen”.

Hoofdstuk 4. Het verbeteren van motorische vaardigheden, bladzijde 71 – 90. (L.A. Kurtz, 2007)

Daarin tips voor lichaamsbesef, motorische planning, bilateraal-motorische vaardigheden, evenwichtsbeheersing, coördinatie fijne motoriek, functioneel zien en de oraal-motorische coördinatie.